

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

10. BIND NR. 1 · 1984

ARKIV udgives af Rigsarkivet og udkommer to gange årligt, forår og efterår. Abonnement koster 40,- kr. + moms årligt og tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. (Giro 6 40 13 68). ARKIV redigeres af arkivarerne Harry Christensen, Erik Nørr og Wilhelm von Rosen.

VEJLEDNING FOR MANUSKRIFTFORFATTERE

Manuskripter sendes til ARKIVs redaktion. Ét eksemplar er tilstrækkeligt, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig i øvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v. Manuskripter skrives på A-4 ark med normal linieafstand og ca. 63 typeenheder pr. linie. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Forslag til evt. illustrationer og undertekster hertil vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter at rentrykning har fundet sted, får forfatterne tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis, dog kun 5 særtryk af anmeldelse og notitser, der er anbragt under rubrikken »Orientering«. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

På forsiden de fire rigsarkivarer, der var aktører i de dansk-norske arkivforhandlinger omkring århundredskiftet. Se i øvrigt billedteksten i artiklen.

R E T T E L S E

I Peter Sørensens artikel "Samtidsforskningens gevinst ved arkivåbninger" i forrige hæfte af ARKIV, bd. 9 nr. 4, s. 207-219, var der desværre sket en meningsforstyrrende fejl på side 212.

Fejlen omfatter linierne 25, 26 og 27, der skal lyde således:

1946 - altså kun én måned efter undertegnelsen af den ny kontroloverenskomst - skrev Ware Adams, chef for US Political Division, i et afsnit om overenskomsten: »The Soviet Element has now also endeavored to classify

De tre linier er sat med samme type og linjelængde som tidsskriftet, således at de kan indklæbes i hæftet.

Dansk-norske arkivforhandlinger ved århundreskiftet

Af Lajos Juhasz

I artikkelen behandles de gentagne – og frugtesløse – bestræbelser, som de norske rigsarkivarer Huitfeldt-Kaas og Hertzberg udfoldede i årene 1898-1912 for at få de norske registre og tegnelse m.m. udleveret til Norge. Over for de danske rigsarkivarer Bricka og Secher havde bestræbelserne dog ingen fremgang.

Statsarkivar, dr. phil. Lajos Juhasz, har i flere tidligere afhandlinger beskæftiget sig med de dansk-norske arkivudleveringsproblemer.

Etter at Norge hadde skilt lag med Danmark i 1814 var norske arkivsaker i danske offentlige og private arkiver det ene av de problemer som ventet på løsning. Norge tok opp dette spørsmål allerede i 1815, førte vanskelige forhandlinger i flere år, og tok i 1820-1822 imot avleveringer i første rekke av slike arkivalier som landets administrasjon savnet. Hensynet til historiske dokumenter var man denne gang lite opptatt av. I 1840-årene ble de dansk-norske arkivforhandlingene fornyet. Nå håpet den norske arkivsjef, Christian Lange, å kunne utvide diskusjonsemnet. I prinsippet skulle administrasjonens behov bli erstattet med historievitenskapens krav. Mot dette syn sto den danske oppfatning utarbeidet og representert ved gehejmearkivar Wegener. Etter hans formulering skulle grunnlaget for forhandlingene være Kieltraktatens artikkel 21. Her var det tale om arkivsaker som Norge trengte til rikets administrasjon og til håndhevelse av privatpersoners rettigheter, men ikke om dokumenter av ren historisk verdi. Hvis man ville tillate foruten Norges traktatmessige rett også en »naturlig rett«, skulle den godtgjøres ved juridisk bevis og ikke ved såkaldt historisk bevisføring. Ved forhandlingene i 1850-1851 ble det danske standpunkt fulgt, og Langes forhåpninger kom ikke til oppfyllelse. Utbyttet var lite, og mest smertet det ham at han måtte gi opp de norske Register og Tegnelse. Et makeskifte med den Arnamagnæanske Stiftelse som det lyktes Lange å oppnå kunne på grunn av motstand fra hans egne fagfeller heller ikke realiseres.

Efter 1851 var skuffelsen stor blant norske historikere. Det var ikke vanskelig for dem som under gjentatte opphold i København var blitt kjent med Langes forhandlingspartner å bedømme situasjonen mere realistisk enn Lange selv hadde gjort. Overfor gehejmearkivaren nærte de bare mistro og aver-

sjon. Han var »reven« som lyktes i å overliste Lange, og som til tross for stadige forsikringer om hvor stor sympati han følte for norske fagfeller ikke fortjente tillit. De etterlatte dokumenter viser at opinionen i norske historikerkreter denne gang ikke var på feil spor. Men årene gikk, Lange døde, Wegener ble endelig skjøvet ut av sitt embete, og nye menn overtok. Allerede i Wegeners og den norske riksarkivar M. Birkelands tid var det en stor hjelp for norske historikere at avtalen som sikret Norge hjemlån av arkivsaker fra Gehejmearkivet til Riksarkivet i Christiania, fungerte upåklagelig. Under A.D. Jørgensen ble forholdet mellom de tidligere motstanderes etterfølgere lett og naturlig, stundom hjertelig. Jørgensen uttalte seg flere ganger i samtaler med Birkeland, Huitfeldt-Kaas og Gustav Storm velmenende om norske arkivsaker i danske arkiver. I alle fall ble han oppfattet slik fra norsk side. Men Birkeland hadde sine betenkeligheter. Jørgensen skulle visstnok ha gitt uttrykk for den oppfatning at det ikke var noe til hinder for å få enkelte norske saker som berodde i Danmark utlevert mot danske arkivalier i Norge. Birkeland hadde inntrykk av at hans danske kollega ikke ville legge stor vekt på å få fullt vederlag ved et slikt bytte. Men den norske riksarkivar viste ingen iver etter å reagere på slike invittter. Han var klar over at Norge hadde mange og viktige ting å kreve fra danske arkiver, biblioteker og samlinger, men selv bare forholdsvis lite å tilby. Et makeskifte, selv ved den mest velvillige vurdering, ville falle ugunstig ut for Norge. Skulle forhandlinger en gang tas opp igjen, ønsket Birkeland å føre dem på den såkaldte vindikasjonsbasis. For danske arkivmyndigheter var prinsippet ikke fremmed. Også de brukte i mange tilfeller den rettsregel at det offentlige hadde full adgang til å kreve tilbake – vindisere – arkivsaker som var kommet til forskjellige samlinger eller biblioteker, hvor lenge de enn hadde vært borte fra sine opprinnelige arkiver. Et slikt prinsipp – forsøkt gjort gjeldende i dansk-norsk relasjon – ville forventelig bare vekke bestyrrelse i Danmark, og Birkeland fant det ikke forsvarlig å forstyrre det vennskapelige forhold med et slikt forsøk. Også av en annen grunn var han lite stemt for å innlate seg på mere offisielle samtaler med den danske rigsarkivaren om utveksling av arkivsaker. Riksarkivets lokaler i stortingsbygningen var etter hans oppfatning ikke egnede til å huse rikets arkivskatter. De var brannfarlige. Han klaget flere ganger over dette til departementet, som først i de siste årene for alvor tok forholdet opp til overveielse. Inntil Riksarkivet ikke hadde fått andre, mere sikre lokaler, var Birkeland tilbøyelig til å anse det for heldig at masser av norske arkivsaker fortsatt oppbevartes i Danmark.²⁾

Foruten Jørgensen var det også andre danske arkivmenn som ved enkelte, konkrete anledninger kunne ha tenkt seg å bytte norske arkivsaker mot dan-

ske. I 1894 underrettet Absalon Taranger sin sjef, Birkeland, om at han hadde funnet en del dokumenter i Provinsarkivet i København som i sin tid var kommet med biskop Hersleb til Danmark. Arkivets leder, V.A. Secher, var villig til å avgi arkivaliene til Norge på den betingelse at han til gjengjeld skulle få noen danske dokumenter fra Universitetsbiblioteket i Kristiania.³⁾ Saken skulle naturligvis ha vært forelagt riksarkivar Jørgensen, men tro mot sin oppfatning foretok ikke Birkeland noe. Det ble fortalt at Jørgensens etterfølger, C. Fr. Bricka, var den mest liberale, når det gjaldt arkivsaker som ikke var oppbevart på sin »rette plass«. Norske arkivfolk hadde det inntrykk, at han ville gå så langt som til »å bytte alt mot alt« uansett hvor mange og viktige arkivalier den ene part kunne tilby den annen. Men slike informasjonen hvilte på enkelte, private, uforbindtlige samtaler, og det spørs hvordan mere offisielle drøftelser ville falt ut. Dette fikk man erfare under riksarkivar H.J. Huitfeldt-Kaas.

Huitfeldt-Kaas var mindre bestemt i sin holdning enn Birkeland hadde vært. Han kjendte naturligvis sin forgjengers syn og motiver. Egentlig så han på saken på samme måte, men kunne ikke motstå fristelsen eller kanskje opinionens forventning til å forsøke en ny forhandling. Visstnok var avleveringen i 1851 – tenkte han – oppfattet som endelig, og dette kom klart til uttrykk i konvensjonen. Men i mellomtiden var det ved forskjellige anledninger kommet frem ikke så rent få norske arkivalier i danske arkiver som i 1851 ville ha vært avlevert til Norge, om de den gang hadde vært kjent. De var til ingen nytte i Danmark, mens de i det norske Riksarkiv kunne blitt en kjærkommen komplettering. Omtrent slik hadde også A.D. Jørgensen ordlagt seg da han foreslo at Norge skulle gjøre de innledende skritt til å vinne den danske regjeringens samtykke til avlevering av slike arkivalier. Huitfeldt-Kaas visste at det også i det norske Riksarkiv var enkelte helt ut danske saker, omenn selvfølgelig i langt mindre utstrekning enn omvendt. Etter hva han hadde hørt fra danske kolleger, antok han at riksarkivar Bricka ikke ville motsette seg at forhandlinger om utveksling av arkivalier ble åpnet. Den 7. juni 1898 anmodet han departementet ad diplomatisk vei å undersøke hvordan den danske regjering ville stille seg til et norsk initiativ.⁴⁾

Kirke- og undervisningsdepartementet sendte anmodningen til det kongelige Utrikesdepartement i Stockholm.⁵⁾ Departementet instruerte sin gesandt i København, spørsmålet ble forelagt for det danske Udenrigsministeriet og derfra sendt til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Til slutt var det den danske riksarkivars oppgave å utarbeide forslag til svar fra den danske regjering. Dette forslag ble innlevert til ministeriet 8. oktober 1898. Innledningsvis minnet Bricka om at det allerede to ganger tidligere hadde vært ført

forhandlinger om norske arkivsaker i danske arkiver fulgt av danske avleveringer, og at Norge i konvensjonen av 1851 hadde erklært å ha mottatt alt som av noen som helst grunn kunne kreves fra danske arkiver eller samlinger, og derfor hadde frafalt ethvert ytterligere krav. Det var nødvendig å fastslå dette for å sikre seg »mod under en Forhandling om en frivillig Udlævering at blive trængt over til at gjøre Indrømmelser man egentlig finder for vidtgaående«. Men den danske riksarkivar ga sin norske kollega rett i at det siden 1851 hadde samlet seg en del saker »hvis rette Plads uimodsigelig var i et norsk Arkiv«. Foruten slike arkivalier fantes også andre som ikke var ukjente i 1851. »Tidligere kunde man ikke bære det over sit Hjærte at skille sig ved saadanne gamle Sager, og det har været Grunden til, at man fra norsk Side over for en uovervindelig Modstand har maattet give Afkald paa dem. Nu ser man med andre Øjne paa dem og spørger, hvor de egentlig høre hjemme«. Rigsarkivet burde formodentlig nå stille seg annerledes til norske ønsker. Hvis man var beredt til igjen å avlevere, burde man gjøre det så omfattende som det var forsvarlig, og derved oppnå at denne forhandling ble den siste. En betingelse var imidlertid at saken skulle bli behandlet som en gjensidig utveksling. Man måtte være forberedt på at Norge hadde betydelig færre arkivalier å tilby enn det håpet å ta imot. Men blant tingene i det norske Riksarkiv befant Christian 2.s til utlandet bortførte arkiv seg som en virkelig verdifull byggetjenstand, og forøvrig var det ikke meningen »at ved Udvekslingen Udgift og Indtægt nøje skulle svare til hinanden«. Man burde bare passe på at det ikke ble »et altfor skrigende Misforhold« mellom de to poster.

Bricka innstilte derfor på at det danske svar skulle inneholde at man var villig til å ta opp nye forhandlinger under forutsetning av at det fra norsk side ikke kunne gjøres krav på arkivalier i danske arkiver, og at eventuelle danske avleveringer bare kunne omfatte »Sager af udelukkende norsk Natur«. Forhandlingene skulle føres mellom de to riksarkivarer. Bricka unnlot ikke til sist å gi uttrykk for den oppfatning at man ville »i den nærværende norske Riksarkivars hele Personlighed have den største Borgen for at Forhandlingerne ville bli førte med al mulig Hensyntagen til danske Interesser«. ⁶⁾

Riksarkivarens standpunkt ble godtatt av ministeriet, og den 14. november svarte Udenrigsministeriet på henvendelsen fra den svensk-norske gesandten. ⁷⁾ Det danske standpunkt ble meddelt i Brickas konklusjon uttrykt i hans egne ord. Avskrift av det danske svar ble sendt til Huitfeldt-Kaas av Kirke- og Undervisningsdepartementet den 16. desember, og samtidig ble riksarkivaren gitt fullmakt til å tre i forbindelse med sin danske kollega. ⁸⁾

Det første skritt ble tatt av Huitfeldt-Kaas den 31. desember 1898. I sitt brev til den danske riksarkivaren viste han til diplomatenes brevveksling, og

Norsk riksarkivar 1896-1905
Jørgen Huitfeldt-Kaas
(1834-1905)

Dansk riksarkivar 1897-1903
Carl Frederik Bricka
(1845-1903)

oversendte en fortegnelse over en del danske arkivalier som leilighetsvis var funnet i Riksarkivet. Han innrømmet at tilbudet var »en meget ringe gjengjeld« for det det danske Rigsarkiv ville kunne avgi, men håpet at det avgjørende ved forhandlingen var at »Archivaliene kom paa sit rette Sted, hvor de vilde gjøre største Nytte i Stedet for at man omhyggelig maalte det Quantum som fra hver Side kunde tilbydes.«⁹⁾

Selvfølgelig var Huitfeldt-Kaas klar over at det norske tilbud egnet seg til å ta lysten fra forhandlingspartneren og å formørke utsiktene til en heldig avslutning på de nettopp påbegynte forhandlinger. I et privatbrev av 12. januar 1899 til Bricka skrev han at det var Jørgensens uttalelser som hadde gjort det så å si umulig for ham ikke å foreta seg noe, skjønt han var enig med Birkeland og Gustav Storm som hadde foretrukket å vente og ta opp arkiv- og bibliotekspørsmålet under ett på et senere tidspunkt. Da hadde Norge kunnet tilby et noe rikeligere vederlag ved å trekke inn både München-samlingen og atskillige danske saker i Universitetsbiblioteket. Hvis Bricka nå ønsket å holde spørsmålet på riksarkivarnivå, og særlig hvis han holdt et bytte under slike omstendigheter illusorisk, var det best å begrave saken i all foredragelighet. Over et slikt utfall ville han bare »græde tørre Taarer«. På et møte i Historisk

Forenings direksjon, hvor O. Rygh, L. Daae, G. Storm, Y. Nielsen og han selv var tilstede var alle skjønt enige om at forhandlingene burde bli utsatt på ubestemt tid. Han bedyret at saken ikke på noen måte berørte ham personlig, og håpet at den heller ikke ville ha den mindste innflytelse på forholdet dem imellom.¹⁰⁾

Den danske offisielle reaksjon på brevet av 31. desember 1898 fra den norske riksarkivar kan sees i Brickas svar den 20. januar 1899. Den danske riksarkivar meddelte at man fra dansk side var villig til å begynne forhandlinger mellom de to lands riksarkivarer, og at han hadde fått fullmakt til å føre slike forhandlinger. Det var nødvendig først å bli enige om prinsippene. Bricka erklærte seg nå offisielt enig med sin forgjenger i at ved en utveksling mellom de to riksarkiver var det vesentligste at arkivaliene kom på sin rette plass selv om Danmark kom til å avstå mere enn det mottok. Han kunne tenke seg å tilby saker uten vederlag hvis han var overbevist om at de ville gjøre større nytte annetsteds. Men han ventet at dette prinsipp skulle anerkjennes også fra norsk side. »En Aflevering herfra til en Institution som nok vil modtage vore Sager, men ikke eller kun i ringe Grad vise Gjengjæld, er utænkelig«. Den norske riksarkivar hadde tilbudt 85 enkelte dokumenter og 5 protokoller og pakker. Om München-samlingen var det ikke sagt ett ord. Fra dansk side kunne man sende tilbake ikke bare saker fra nyere tid, men også diplomer fra middelalderen, og den danske del af byttet ville være så omfangs- og innholdsrikt at det ikke ville være tvil om at det var Danmark som ytet mest, men før man skulle gå inn i detaljene, ventet han at man fra norsk side anerkjente det prinsipp »at Udvekslingen mellem de to Rigsarkiver bør omfatte alt, hvad hvert af dem sidder inde med af Sager, hvis rette Plads maa siges at være i det andet Arkiv«. ¹¹⁾

Etter å ha mottatt dette brevet måtte situasjonen være klar for Huitfeldt-Kaas. Det er ikke mulig å si hvor meget han fra før hadde visst om det danske standpunkt eller hva han hadde regnet med. De siste ukers utvikling ga ham i alle fall anledning til å forstå hvordan hans kolleger både i København og på det hjemlige universitet så på problemet. Danske arkivsjefer var hele tiden åpne for forhandlinger fordi de ønsket å få tilbake Christian 2.s arkiv, og siden de hadde rikelig med norske arkivsaker i sin varetekt, var de ikke sparsomme når de antydte et passende vederlag. De norske historieprofessorers interesse rettet seg mot de arkivsakene som befant seg i den Arnemagnæanske Stiftelses arkiv. Da Bricka i sitt brev til ministeriet 8. oktober 1898 foreslo at forhandlingene skulle føres mellom de to riksarkiver, tapte saken meget af sin betydning for Norge. Her så man i München-diplomene et bytteobjekt for den Arnemagnæanske Stiftelse og ikke for Rigsarkivet. Skulle man gi av-

kall på München-diplomene mot Rigsarkivets arkivsaker, ville man miste det eneste middel til noensinne å få Stiftelsens herrer til forhandlingsbordet. Ved at Bricka nå åpent nevnte München-diplomene som *conditio sine qua non*, måtte dette føre til brudd i drøftelsene. Om dette måtte Huitfeldt-Kaas underrette Kirkedepartementet.

Den innberetning han ga om drøftelsenes forløp var ikke helt overensstemmende med utviklingen slik vi kan rekonstruere den fra de oppbevarte dokumenter. I hans fremstilling ble foreløpige forhandlinger åpnet allerede i A. D. Jørgensens tid under gunstige betingelser for Norge. Men forutsetningene forverret seg etter hvert som den nye danske riksarkivar og særlig ministeriet i langt større grad holdt på et noenlunde likt vederlag fra norsk side. De ville nå kreve at Norge skulle avgi München-samlingen. Dermed ville imidlertid det eneste bytteobjektet av noen betydning gå tapt, og ved en eventuell fremtidig alminnelig ordning hvor stat mot stat ville stå som forhandlingspartnere i stedet for riksarkivar mot riksarkivar, ville Norge møte med tomme hender. Historieprofessorene frarådet å forsette drøftelsene. Selv om Huitfeldt-Kaas ikke næret håp om at vilkårene ville være bedre på et senere tidspunkt, ba han om departementets samtykke til å meddele den danske riksarkivar »Sagens forandrede Stilling«. ¹²⁾

Hele brevet bar preg av Huitfeldt-Kaas' ønske om å redde seg ut av en kin-kig situasjon. Han tok opp spørsmålet om norske arkivsaker i det danske Rigsarkiv uten å være overbevist om at det var den rette form og det rette tidspunkt for forhandlinger mellom de to land. Det ble fort klart at man fra norsk side hadde tydet de danske uttalelser altfor optimistisk. Da man fikk forklart det nøkterne innhold i de ordene som man gjerne ville ha gitt en gunstigere betydning, trakk man seg tilbake. Og riksarkivaren måtte påta seg den uønskede oppgave å være talsmann for en lite realistisk opinion.

Mens Huitfeldt-Kaas ventet på svar fra departementet, skrev han et privatbrev til Bricka. Han var lettet over at de offisielle forhandlinger ville bli innstilt. »Han kun ville høste Utak« – var han redd for – »maaske fra begge Sider og staa for sine Landsmænd halvveis som en Forræder eller i bedre Fald som en uduelig Underhandler der ikke har vidst at opnaa – det umulige«. Både han og Bricka ville bare ha fått ubehageligheter av hele affæren. »Det var derfor ikke med let Hjærte han i sin Tid fandt det at være sin Skyldighed at movere derom«. Men nå håpet han at det gode forhold mellom de to riksarkiver ville bli gjenopprettet, og at han igjen ville kunne glede seg over den velvilje som i den senere tid alltid hadde vært vist ved utlån. Spørsmålet hvor et dokument ble oppbevart, ville bli av forholdsvis liten betydning. ¹³⁾

Departementet brukte god tid til å ta standpunkt. Først i slutten av april

ga det sitt samtykke til at forhandlingene ikke skulle fortsettes.¹⁴⁾ Nå kunne Huitfeldt-Kaas meddele det danske Rigsarkivet også i offisiell form at det norske Kirke- og Undervisningsdepartement ikke ønsket å føre »den oprindelig fra dansk Side foreslaaede Underhandling videre«. Den beste løsning var å la saken hvile inntil større enighet kunne oppnås på forhånd.¹⁵⁾

Bricka døde i august 1903, Huitfeldt-Kaas levde til maj 1905; etter 1899 gjorde ingen av dem noe for å få problemet med det norsk-danske arkivaliebytte nærmere en løsning. Den nye norske riksarkivar, Ebbe C. H. Hertzberg, ble etter sin tiltredelse lykkønsket av sin danske kollega, V.A. Secher, og innen kort tid utviklet det seg et vennlig forhold dem imellom. Naturligvis berørte også de spørsmålet om en eventuell utveksling av arkivalier. Secher gjennomgikk sakens dokumenter, fikk kjennskap til tilbudet Huitfeldt-Kaas hadde fremsatt 31. desember 1898 og til Brickas anmodning av 20. januar 1899 til Huitfeldt-Kaas om en presisering av sin prinsipielle holdning. Han forsto at Huitfeldt-Kaas hadde kommet i en vanskelig situasjon, og syntes at Hertzberg ikke brude begynne eventuelle forhandlinger med å forsøke å svare på Brickas brev. Han burde presisere det prinsipielle standpunkt den norske riksarkivar ville innta. Etter hvert ble de enige om måten de kunne innlede forhandlingene på, og Secher skaffet seg bemyndigelse fra ministeriet til å forberede drøftelser med den norske riksarkivar og eventuelt treffe en foreløpig avtale med ham under forbehold om sanksjon fra høyere instanser.¹⁶⁾

Alt dette foregikk underhånden i form av privat brevveksling. Historikere og andre interesserte fikk ikke høre noe om det som foregikk mellom de to arkivsjefer. Men de forholdt seg ikke inaktive. Det manglet ikke på private forespørsler til den danske riksarkivar om tilbakelevering av norske arkivsaker. Enkelte presenterte slike spørsmål personlig på hans kontor, andre i avisinnlegg i Kristiania. Det mest pinlige eksempel på det første er sannsynligvis Macody Lunds uttaltelige opptreden.¹⁷⁾ For det siste sørget Yngvar Nielsen i Verdens Gang høsten 1909, da han forlangte at Danmark endelig skulle ta initiativet til en gjenopptagelse av avleveringsforhandlingene, til tross for at Secher to ganger tidligere hadde meddelt ham at han ikke kunne innlate seg på noe slikt etter den måten Huitfeldt-Kaas i sin tid hadde avbrudt drøftelsene. Artikkelen ble av Ministeriet forelagt Secher, og han måtte uttale seg i saken. Men det var ikke bare det danske Udenrigsministeriet som måtte befatte seg med de norske arkiver i København. På denne tid var også Utenriksdepartementet i Kristiania trukket inn i problemet.

I forbindelse med en grensetvist mellom Norge og Sverige (Grisebåsaaken) lette advokat Arnold Chr. Ræstad i oppdrag fra Utenriksdepartementet i 1909 etter dokumenter i danske arkivar som kunne brukes som rettsbevis i sa-

ken mot Sverige. Han fant mengder av arkivsaker som han syntes var av interesse for Norge, og forfattet en fortegnelse over grensekart og skriftstykker som berørte Norges utenrikspolitiske forhold. Om sine undersøkelser leverte han et pro memoria til departementet.¹⁹⁾ Utenriksdepartementet ba riksarkivar Ebbe Hertzberg gi en uttalelse om hvilke saker han med rimelighet mente kunne begjæres utlevert fra Danmark. En del av arkivaliene måtte kunne betraktes som »efterliggende deler av de arkivsamlingene« som tidligere var avlevert.²⁰⁾

I sitt svar av 7. juni 1909 påpekte Hertzberg innledningsvis at i denne sammenheng var verbet »å begjære« ikke det rette uttrykk; Norge burde helst »anmode«. Oppgaven å få Danmark til å avlevere noe var nemlig som følge av konvensjonen av 1851 »alt annet enn lett«. Den eneste mulighet var å bytte, og for dette kunne man nevne presedens: i 1879 hadde danskene tilbudt kart med tilhørende korrespondanse, og kartene ble mottatt av Norges Geografiske Oppmåling. Hertzberg syntes at man i form av en høflig forespørsel kunne be om arkivsaker som var »uunnværlige hjemmelsdokumenter og bevisligheter«. Dette var rimelig, fordi man kunne anta at hvis man i 1820-1822 hadde visst om dem, ville de blitt avlevert. Om dokumenter av bare historisk verdi eller av betydning for Norges indre administrasjon kunne det neppe være tale. De måtte eventuelt tilbyttes ved en passende indledning. Men å forsøke et bytte på det daværende tidspunkt var etter Hertzbergs oppfatning inopportunt og etter all sannsynlighet fruktesløst. Til slutt tok riksarkivaren 10 poster ut fra Ræstads fortegnelse og foreslo at departementet skulle forespørre det danske Udenrigsministeriet gjennom gesandten i København om det ville være behjelpelig med å få utlevert dem til Norge.²¹⁾

Utenriksdepartementet lot saken forløpig bero. Da det var nødvendig å foreta undersøkelser i et annet spørsmål i det kongelige Bibliotek og i Rigsarkivet, spurte det igjen Hertzberg om hans syn på slike granskninger. Hertzberg fant dem helt på sin plass av to grunner: på den måten kunne flere norske dokumenter oppdages i danske arkiver og biblioteker, og »fordi det var godt at danskene plages mest mulig med norske besøk som ville virke til at utleveringens rimelighet og rettferdighet falt i øinene«. Også departementets egen sekretær, Eivind Stenersen Blehr, som foretok arkivundersøkelser flere steder i København, meldte i sitt pro memoria av 3. januar 1910 at han hadde funnet mange norske arkivalier, men anbefalte ikke å begynne forhandlinger uten grundig forberedelse. Opinionsen i Norge trodde nok at stemningen i København var god og at man måtte smi mens jernet var varmt, men Blehr syntes ikke at saken hastet. En ny forhandling ville sannsynligvis bli den siste; ting som man da ikke rekvirerte og fikk, ville være tapt for alltid.

*Norsk riksarkivar 1906-1912
Ebbe Carsten Horneman Hertzberg
(1847-1912)*

*Dansk riksarkivar 1903-1915
Vilhelm Adolf Secher
(1851-1918)*

Han foreslo muntlig konferanse med riksarkivaren.²²⁾

I februar 1910 ble det ført samtaler mellom departementet og Hertzberg. Riksarkivaren fikk vite at professor Yngvar Nielsen sto på reisefot til København og han hadde tilbudt seg å medvirke i eventuelle forhandlinger. Hertzberg protesterte energisk mot enhver innblanding av uvedkommende. Yngvar Nielsen var ikke den rette person; man måtte opptre med megen takt og stor forsiktighet. »Danskerne har en ligefrem uangripelig posisjon i denne sak«. Han hadde selv planer om å reise til København og personlig å drive denne sak, og var taknemlig for støtte og medvirkning fra departementets side. Å oppstille noen definitiv eller uttømmende fortegnelse, ville være et meget langt lerret å bleke som krevde årvise undersøkelser.²³⁾

Hertzbergs reise fant sted 27.mai-22.juli 1910. Han reiste til København og flere steder i Tyskland for å studere teknisk utstyr i moderne arkivbygninger »saavel som for tilbageveien i Kjøbenhavn at aabne foreløbige forhandlinger angaaende en paatenkt udbygning af arkivsager mellem vårt Rigsarkiv og de danske hovedarkiver«. Han førte samtaler med den danske riksarkivar Secher, men detaljene er ukjente. Sechers lange brev til Hertzberg av 23. juli

1910 må betraktes som en følge av deres møte. Her begrunnet Secher hvorfor danske riksarkivarer bestandig måtte nekte å avgi Kanselliets Registre og Tegnelser. For det første skjedde dette af hensyn til hovedlandet Danmarks administrasjon: kildene til historien om fellesadministrasjonen burde aldri utstykket. For det annet var hensynet til det avståtte lands interesse godt ivare tatt ved at originalkonseptene med innlegg var blitt overlevert, at originalutferdigelsene i sin tid var blitt avsendt og at eventuelt også de norske sentralmyndigheter i sin tid hadde tatt kopier. Danmark beholdt bare innførslene av originalkonseptene i Kanselliets kopibøker, som nettopp var de meget omdiskuterte Registre og Tegnelser. I Norge hadde man altså teoretisk mulighet til å finne den samme tekst minst på to, eventuelt tre steder, selv om Danmark beholdt de nevnte kopibøker. Hvis norske arkivarer hadde administrasjonshistorisk innsikt og kjente den vanlige gangen i en sak, kunne de alltid finne tilstrekkelige opplysninger i det arkivmateriale de allerede var i besittelse av. Sechers konklusjon lød slik: »Man har derfor i det danske Rigsarkiv det Indtryk, at Personalet i det norske Rigsarkiv endnu ikke har den ønskelige og nødvendige Erfaring om Anvendeligheden af de til dets Omsorg betroede Fonds, og en Udtalelse af samme om Nødvendigheden af en Udlevering af de her forblevne Arkivprotokoller, da de allerede afleverede Akter ikke kunne benyttes tilstrækkelig let uden dem, er derfor saa meget mindre egnet til hos os at gøre det paaregnede Indtryk. Man maa her holde for at Udtalelsen kun vidner om manglende administrativ-historisk og arkivteknisk Indsigt og Forstaaelse.«²⁴⁾

Etter dette brev ser det ut til at Hertzberg ventet lenge med å gjøre noe i forbindelse med norske arkivsaker i Danmark. Ræstad var derimod utrettelig aktiv. Fra 1. november 1910 foretok han, lønnet av Utenriksdepartementet, systematiske undersøkelser i København, delvis personlig, delvis ved andres hjelp.²⁵⁾ Hertzberg kom tilbake til saken først våren 1911. Under henvisning til tidligere samtaler sendte han da en fortegnelse over danske arkivsaker i Riksarkivet. Listen omfattet ikke München-samlingen; den besto av 84 spredte diplomer og en rekke løse arkivsaker av forskjellig art og innhold. Han ba om en tilsvarende fortegnelse over de norske diplomer og øvrige arkivalier som fremdeles var oppbevart i det danske Rigsarkiv (!). Secher lovte å sende en summarisk oversikt over diverse arkivalier som han kunne tilby som vederlag. Men han hadde også andre ting i tankene. Blant de avleverte konsepter og innlegg til Kanselliets norske registranter forekom også saker som vedkom Island, Grønland og Færøyene. Disse ønsket han tilbakesendt. Fordi norske renteskriverkontorer av og til også hadde behandlet ikke-norske saker, spurte han nå om man i disse kontorers journalsaker hadde funnet ikke-

norske papirer. Han nevnte som eksempel at det Søndenfjelske tollkontor hadde revidert danske regnskaper som nå manglet i København. Som svar på disse spørsmålene meddelte Hertzberg at når man ved anledning kom over uvedkommende arkivalier i tidligere avleverte serier, ville de bli tatt ut og samlet med andre danske saker bestemt til bytting.²⁶⁾

Sechers reaksjon på Hertzbergs offisielle åpning meddelt i et privatbrev 8. april 1911 var lite vennlig, men ganske forståelig. Han forsøkte ikke å pakke sin mening om det norske tilbud inn i silkepapir. Her var det tatt med – skrev han – »løst og fast og mange Ting, hvis Plads nærmest syntes at være Papirkurven«. Han forsikret sin norske kollega at »den Slags norske Sager kunne han vist uden Vedetlag være til Tjeneste med«. Hvis han nå skulle levere detaljerte fortegnelser over de norske konsepter, innlegg m.m. han hadde tenkt å tilby, ville dette arbeide ta fem år for en arkivsekretær og koste kr. 20 000. Etter at forhandlingene var blitt avbrutt av Huitfeldt-Kaas, hadde en arkivar i to år sortert norske saker i det danske Rigsarkivet, og denne kostbare virksomhet hadde han i sin tid stoppet. Han var ikke villig til å »spendere« så mye tid og penger for å lage fortegnelser, som senere når arkivaliene var blitt innordnet i større enheter, ville bli verdiløse. Da München-samlingen nå skulle holdes utenfor utvekslingen, kunne han bare gå med på å tilby visse norske arkivsaker som i det danske Rigsarkiv var »til besvær og uleilighet«, som for eksempel konsepter og innlegg fra Danske Kancelli, eventuelt lignende saker fra Rentekammeret og visse »regnskabsdele«. Disse hadde vært savnet i Norge og vært årsak til at undersøkelser var blitt usikre fordi man aldri kunne vite om enkelte ting ikke lå i København. Secher holdt det for viktigere å få vite Hertzbergs tanker om prinsippene enn å diskutere detaljspørsmål. Han hadde hittil bare hørt antydninger om en passelig utlevering av kollegienes kontorbøker, og dette kunne han ikke gå inn på. Han syntes at Hertzbergs brev inneholdt illevarslende ord om »Vilkår og Forutsætninger for en gjensidig Udlevering«, og han måtte spørre hva man mente med dette. Han hadde foretrukket at de hadde klarlagt slike avgjørende ting underhånden. Han kunne forstå hvorfor denne »ret ligefrem Sag« skulle bli så »højdiplomatisk«. Og han sluttet med et ikke så lite sechersk utrop: »Jeg er selv Jyde og forstår mig ganske godt på Hestehandel, særlig når jeg skal sælge Hesten under dens Værdi; jeg er derfor ikke tilbøjelig til mere Højtidelighed end strængt nødvendigt«. ²⁷⁾

Annerledes var et annet privatbrev skrevet 6. juni 1911 som saklig berettet om at han hadde latt samle sammen en del arkivalier fra kollegiene som ville kunne utfylle tallrike hull i det norske Riksarkiv, og at en summarisk fortegning over dem sto ferdig. Arkivaliene utgjorde henimod 4 ½ hm. Da Secher

antok at Norge ikke kom til å tilby mer enn ½ hm, ville Danmarks andel bli ni ganger så meget som Norges.²⁸⁾

Sommeren 1911 kom Secher og Hertzberg endelig sammen i Kristiania for å gjennomdrøfte problemet og muligens fatte beslutning. Hertzberg var klar over at han på den ene side ikke kunne kreve noe uten å by et passende vederlag, og at han på den annen side ikke kunne trekke inn i forhandlingene det eneste bytteobjekt danskene virkelig var interessert i: München-samlingen. Han regnet ikke med at han kunne oppnå noe, og foretrakk helst å bevare det gode forhold til sin danske kollega. Men han var temmelig isolert. Innenfor hans arkiv hersket en avgjort antidansk holdning. Opinionsen ellers som kom til uttrykk blant annet i representant Iver P. Tveitens tale i Stortinget, ønsket arkivsaker som utelukkende tilhørte Norge tilbakelevert om mulig ved forhandlinger.²⁹⁾ Hertzberg lot sin medarbeider, arkivar Christopher Brinchmann, være tilstede ved drøftelsene.

Brinchmanns oppfatning er godt kjent gjennom hans brev til sin sjef datert 14. juli 1911. Han holdt det for risikabelt for Norge å innlate seg på et bytte med Danmark, med mindre begge parter avleverte alle arkivalier som ikke berodde i det arkiv hvor de rettmessig hørte til. Norge – så lite som det hadde i sin varetekt – kunne ikke tilby mindre enn alt, selv om Danmark bare tilbød en del. Etter et slikt bytte hadde Norge avskåret seg fra enhver mulighet til å få noe som helst ved en ny leilighet, og siden 1851 hadde det ikke vært tale om noe annet enn bytte. Selv et »alt mot alt« bytte ville falle dårlig ut, fordi Norge måtte avgi München-samlingen, mens »de fire norske stiftskisters ca. 2000 middelalderse hjemmelsbreve samt den norske konges kansellisaker fortsatt ville bli beroende i den Arnemagnæanske stiftelses verge«.³⁰⁾ Dette var den fra før vel kjente argumentasjon, og dette ble fremført av Brinchmann for Secher uten den mindste virkning. Secher uttalte seg noen måneder senere i meget sterke ord om Brinchmanns rolle ved forhandlingene: »Hertzberg og jeg fikk ikke i sommer (1911) andet af Brinchmann end Udflugter, Vrøvl og svævende Talemaader«.

Litt anderledes var tonen i Sechers offisielle brev av 2. desember 1911 som var svar på Hertzbergs forespørsel den 3. april. Her bekreftet han det han allerede underhånden hadde meddelt, at »en Udveksling af Arkivalier for Rigsarkivet her kun kunne have ringe Interesse. Da det er Mening at Kristian 2.s danske Arkiv skulle holdes udenfor Forhandlingerne, kunne en Udveksling kun bringe et saa ringe Udbytte, at Optagelsen af en tilsvarende udførlig Fortegnelse ikke ville lønne den Tid, det Arbejde og den Bekostning som Udarbejdelsen ville kræve. Man kunne derfor kun indlade sig paa at fremskaffe en summarisk Fortegnelse over de Arkivalier angaaende Norge som

man herfra kunne tilbyde i bytte«. Særlig ble de arkivalier utvalgt som oftest ble etterspurt fra Norge: løse kansellisaker fra 1660-1814, diverse saker fra Rentekammeret og Generaltollkammeret fra samme tid, blant annet pakke-
ne med folketellingen i Norge i 1769. »Der haves selvfølgelig her flere Arki-
valier«, fortsatte Secher, »som kunne have Interesse for Norge, men de reser-
veres til den Tid, da det norske Rigsarkiv maatte ønske at genoptage For-
handlingerne paa Grundlag af en Udlevering af Kristiern 2.s danske Arkiv«. De fra dansk side tilbudte arkivalier var sammenlignet med det som det nor-
ske Riksarkiv tilbød formodentlig av nidobbelt omfang.³¹⁾

Noe svar på dette brev er ikke kjent. I alminnelighet oppfattet man senere møtet mellom Secher og de norske arkivarer sommeren 1911 som et brudd i forhandlingene i Hertzbergs tid. Et brev fra Secher til Oscar Albert Johnsen datert 17. februar 1912 forteller imidlertid om et merkelig etterspill. Arkivar i det danske Rigsarkiv, Anders Thiset, hadde innlatt seg i samtaler om det norsk-danske bytte uten å underrette sin sjef. Da Secher fikk høre om dette, krevde han naturligvis full oppklaring, og i et harmdirrende brev til Johnsen betegnet han situasjonen slik: »Det bliver under ingensomhelst Omstændig-
heder Tale om at Nordmændene faar Lov til at vælge og vrage i vor Behold-
ning. Det er mig som bestemmer, hvad jeg med Ministeriets Billigelse vil af-
staae, ikke Nordmændene, hvad jeg skal afstaae. Vil de ikke tage mod mit
Tilbud, bliver der intet Bytte. Jeg har lovet flere Gange rigeligt og godt Ve-
derlag, og det Løfte har jeg holdt, men jeg afstaar kun hvad vi kan undvære,
og det gaar ikke efter hvad Nordmændene helst vil have. Og saa maa jeg selv-
følgelig have noget lokkende i Baghaanden naar det bliver Tale om Kristiern
II.s Arkiv«. Johnsen skulle ha bedt ham om å strekke seg lengst mulig i sitt
tilbud. »Hvor langt skal jeg strække mig?« – spurgte han – »I og for sig kunne
jeg godt lægge et Par Pakker til paa Bunken – vi har nok af dem, men hvad
opnaar jeg for det? Det af Hertzberg indledede Bytte er for mig Prøvestenen
for om Normændene overhovedet mener det alvorligt i denne sag, eller om
de kun driver Humbug. Er Byttet sluttet, og der saa bliver Tale om Kristiern
II.s Arkiv, gør jeg rent Bord, og Nordmændene faar Alt hvad vi kan undvære
og det bliver ikke lidet«. Secher ville sette Johnsen inn i denne sak fordi
han ønsket å vite »hvad Nordmændene egentlig vil og tænker sig om Sagen.
Det bringer intet Udbytte at kredse om denne med almindelige Fraser og Ta-
lemaader, hver ud fra sit hemmelige Standpunkt. Desuden har jeg ønsket at
man ogsaa uden for Rigsarkivet i Kristiania, særlig i Universitetslærernes
Kreds skulde have direkte Besked om, hvorledes jeg og Rigsarkivet her stiller
os i Sagen, for at der ikke skal rettes ubillige og uretfærdige Bebrejdeser mod
Hertzberg eller plejes Forventninger og Forhaabninger rent ud i det Blaa«. ³²⁾

Saken om norske arkivalier i København ble igjen diskutert i riksarkivar Hertzbergs tid. Det norske syn var uendret, men fronten utvidet. I Stortinget ble spørsmålet nevnt, Utenriksdepartementet sluttet seg til de interesserte, professorene dels meldte seg som ubedte formidlere, dels blandet de seg opp i saken som »konfidensielle« medvirkere, og i Riksarkivet fikk de eldre arkivarer anledning til å oppløfte sine røster, særlig Brinchmann – i et antidansk, romantisk-nasjonalt leie. Riksarkivaren var nøktern. Det var han som hadde den beste kontakt med sin danske kollega. Han forsøkte saklig å vurdere både den hjemlige stemningen og motpartens holdning og behandle problemet deretter. Naturligvis var han klar over hvor de norske interesser lå, men fant ikke tidspunktet gunstig for åpent å forfekte dem. Han satte pris på et godt forhold til det danske Rigsarkiv, og manglet ikke sine danske fagfellers tillit. Uten særlig overbevisning om et heldig utfall tok han opp spørsmålet og delte gjerne oppgaven som norsk forhandler med sine arkivarer. Og han lot saken løpe ut i sanden uten at vi ser noe tegn til at han villé hindre en slik utvikling. Han kunne selvfølgelig ikke for at tonen stundom var skarp og nesten nådde grensen for det som kunne tillates. Riksarkivar Secher hadde også hjemme ord på seg for å være vanskelig, og Brinchmann viste seg ikke stort annerledes i begyndelsen av 1910-årene enn han kom til å være ved neste korsvei i 1920-årene.

Noter

- 1 Juhasz, Lajos: Arkivkonvensjonen av 1851, Arkiv 1978, s. 1-38
- 2 Birkeland til Taranger, 4. mars 1895. NRa, husarkiv, kopibok 13, fol. 112 ff
- 3 Taranger til Birkeland, 8. desember 1894. NRa, husarkiv, personalia, ansatte -1914
- 4 Huitfeldt-Kaas til Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD), 7. juni 1898, kopibok 200:1898
- 5 KUD til Utrikesdept (UD), 24. august 1898
- 6 DRa, Rigsarkivets kopibok, 154:1898
- 7 Udenrigsministeriet til gesandten, 14. november 1898, NRa. KUD/D, eske 1005
- 8 KUD til Ra, 16. desember 1898. S.st.
- 9 Huitfeldt-Kaas til DRa, 31. desember 1898, NRa, kopibok 431:1898
- 10 Huitfeldt-Kaas til Bricka, 12. januar 1899, NRa, kopibok 13:1899
- 11 Bricka til NRa, 20. januar 1899, NRa, jnr 22:1899
- 12 Huitfeldt-Kaas til KUD, NRa, kopibok 35:1899
- 13 Huitfeldt-Kaas til Bricka, 10. februar 1899, s.st. 42:1899
- 14 KUD til NRa, 24. april 1899, KUD/D, eske 1005
- 15 NRa til DRa, 27. april 1899, NRa kopibok 109:1899
- 16 Secher til Hertzberg, 13. august 1905, NRa, privatarkiv nr 98
- 17 D.s. til d.s., 1. oktober 1908, s.st.
- 18 D.s. til d.s., 27. november 1909, s.st.
- 19 Ræstads p.m. til UD, 29. mai 1909, UD, H 62 C7/24
- 20 UD til NRa, 9. juni 1909, s.st.
- 21 Hertzberg til UD, 7. juli 1909. NRa, kopibok
- 22 Blehrs p.m. 3. januar 1910, UD, H 62 C7/24
- 23 Førstearkivar i UD, K.V.Hammers p.m. 25. februar 1910, s.st.
- 24 Secher til Hertzberg, 23. juli 1910, NRa husarkiv, pakke: Den norsk-danske arkivsaki, arkivnemndi 1925-1927
- 25 Ræstads rapport til UD, 11. august 1911, UD, H 62 C7/24
- 26 Hertzberg til DRa, 3. april 1911, NRa, kopibok 26:298
- 27 Secher til Hertzberg, 8. april 1911, NRa, arkivnemndi 1925-1927
- 28 Secher til Hertzberg, 6. juni 1911, s.st.
- 29 Stortings Forhandling 1911, 7.b. s. 1449, 28. april 1911
- 30 Brinchmann til NRa, 14. juli 1911, NRa, arkivnemndi 1925-1927
- 31 Secher til NRa, 2. desember 1911, s.st.
- 32 Secher til O.A.Johnsen, 17. februar 1912, s.st.

Ægte og sminkede regnskaber

En underslæbsaffære ved ærkesædet 1519–22

Af Per Ingesman

En underslæbsaffære omkring 1520 har medført, at et enestående regnskabsmateriale, der stammer fra ærkebispens official, er blevet bevaret. Artiklen gør rede for baggrund og oprindelsessituation og undersøger, hvilke regnskaber der er bevaret, og hvorledes de forholder sig til hinanden. Dette viser sig at være ensbetydende med at opklare den gamle underslæbsaffære.

Per Ingesman er cand. mag. i historie og kristendomskundskab og har siden 1982 været kandidatstipendiat ved Institut for Kristendomskundskab, Aarhus Universitet, hvor han arbejder med senmiddelalderlig kirkehistorie.

Indledning

Det lundensiske ærkesædes arkiv er for størstepartens vedkommende gået tabt, de ældste dele af arkivet allerede i middelalderen, andre dele først ved reformationen¹⁾. Formodentlig i forbindelse med kronens overtagelse af ærkestolens gods førtes en del af arkivet over til kancelliet i København, hvor det nu findes i Rigsarkivet. Foruden de i det følgende behandlede officialsregnskaber drejer det sig af regnskabsmateriale om et jordebogsregnskab, der er blevet anvendt på Lundegård ved oppebørselen af de til Mikkelssdag 1522 forfaldne afgifter af det ærkebiskoppelige gods²⁾, et regnskab over Åhus slots indtægter og udgifter 1532–33³⁾ og et udgiftsregnskab for Lundegård 1534–35⁴⁾. En nu tabt jordebog over den del af ærkesædets landgods, der omkring 1515 forvaltedes direkte under Lundegård, den såkaldte Paltebog, blev tilbage i Lund, hvor den blev afskrevet i det 17. århundrede⁵⁾. Netop fra ærkesædets arkiv er der således bevaret et rigt jordebogs- og regnskabsmateriale fra de sidste årtier før reformationen, hvilket gør det muligt at give et detaljeret indblik i ærkebispedømmets godsadministration⁶⁾.

Nok er materialet rigt, men størstedelen af det bevarede ærkebiskoppelige jordebogs- og regnskabsmateriale må dog karakteriseres som værende af en art og et indhold, som ikke er ukendt fra andre middelalderlige arkiver. Helt enestående i dansk middelaldersammenhæng er imidlertid det omfattende regnskabsmateriale, der stammer fra adelsmanden Hans Skovgaards virke som ærkebiskoppelig official i årene omkring 1520. Dette regnskabsmateriale er langt fra blevet udnyttet efter fortjeneste, skønt det ikke blot er af agrar- og

socialhistorisk, men også af kirke- og kulturhistorisk interesse – blandt andet fordi det indeholder oppebørselen af den gejstlige jurisdiktion, dvs. de bøder, som betales for overtrædelser af den kirkelige lovgivning⁷⁾.

Benyttelsen af officialsregnskabsmaterialet vanskeliggøres af, at det består af flere forskellige enkeltregnskaber, hvis indbyrdes forhold ikke er umiddelbart gennemskueligt⁸⁾). Formålet med denne artikel er at forsøge at bringe klarhed over materialet ved simpelt hen at undersøge, hvilke regnskaber der er bevaret, og hvorledes de forholder sig til hinanden.

Inden undersøgelsen af det foreliggende regnskabsmateriale vil det være nødvendigt med en forholdsvis udførlig redegørelse for dets historiske baggrund og dets oprindelsessituation, en underslæbsaffære i ærkesædets administration omkring 1520.

Baggrund og oprindelsessituation

Officialsembedet indførtes i ærkestiftet kort før år 1300⁹⁾). I det 14. århundrede er det lundensiske officialat efter alt at dømmes et embede af samme type som det officialat, vi kender fra Roskilde¹⁰⁾). Officialen er en gejstlig, der optræder som udøver af ærkebispens dømmende myndighed og desuden har visse notarielle funktioner. Officialens økonomiske funktioner synes i hvert fald at bestå i udbetaling og modtagelse af penge på ærkebispens vegne, mens det ikke kan afgøres, i hvor stort omfang officialen allerede i det 14. århundrede har varetaget godsadministrative funktioner. Omkring 1400 skifter officialsembedet indhold og bliver til et rent godsadministrativt embede, der som hovedregel varetages af verdslige lavademænd. De bevarede officialsregnskaber fra 1519–22 viser, at officialens myndighedsområde er det under Lundegård liggende, ikke bortforlemede gods – dog undtaget det fjerntliggende gods af denne kategori i Göinge herred og i Halland. Af dette gods, omkring 900 gårde, oppebærer officialen, hvad der kort kan karakteriseres som de uvisse indtægter: indfæstning, førlov, arvepenge, forsvar, husbondhold, sagefald mv. Officialen indsætter og afsætter bønder på godset, han varetager det retslige forsvar af gods og personer i sit embedsområde, hvilket også en lang række bevarede breve dokumenterer, og han har tilsyneladende også en vis »politimæssig« myndighed.

Senmiddelalderens lavadel var til dels en »funktionærgruppe«, som ikke selv ejede gods af nogen betydning, men ernærede sig ved at administrere gods for de kirkelige institutioner, højadelen og kronen¹¹⁾). Det ser ud til, at tjeneste hos ærkebispens i Lund tiltrak unge lavademænd af denne kategori fra hele landet. Efter i en periode at have tjent i den kreds af lavadelige sven-
de, som ærkebispens omgav sig med¹²⁾, gik vejen for de dygtigste til de vigtig-

ge, men sikkert også arbejdsmæssigt byrdefulde godsadministrative embeder som official og fodermarsk. Nogle års tjeneste »i marken« som official eller fodermarsk kvalificerede til en stilling som slotsfoged på et af ærkesædets slotte, hvorefter en »pension« i form af et ærkebiskoppeligt len var sikret. Den fodermarsk eller official, der ikke gik videre til slotsfogedposter, pensioneredes ligeledes med et ærkebiskoppeligt len, hvis han da ikke allerede havde fået et sådant som aflønning for sin embedsvirksomhed. For den virkelig dygtige ærkebispetjener var officialsstillingen den direkte vej til store ærkebiskoppelige forleneringer, der gav mulighed for at skabe en ikke ubetydelig position. Det skulle den også blive for Hans Skovgaard.

Hans Skovgaard tilhører en jysk lavadelsslægt, der omkring 1500 antog slægtsnavn efter hovedgården Skovgård (Øster Starup sogn, Brusik hrd.). Slægten fører en falk i våbenet, men har næppe nogen forbindelse med den politisk fremtrædende højadelsslægt, der førte samme våben på Sjælland i anden halvdel af det 13. århundrede¹³). Stamfaderen til den linje af slægten, som Hans Skovgaard tilhører, var en ellers ukendt Jep Jensen i Varde, hvis enke nævnes 1427. Ved sit giftermål kom denne Jep Jensen i besiddelse af Skovgård, som hans efterkommere skrives til. Sønnen Jes Jepsen skrives i Skovgård 1459 og 1473, men er i øvrigt næsten lige så ukendt som faderen. Først i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede træder slægten med de tre brødre Jep Jensen, Oluf Jensen og Jes Jensen for alvor frem i kilderne. En af Jep Jensens sønner var den ærkebiskoppelige official Hans Skovgaard; de øvrige behøver ikke nærmere omtale i denne sammenhæng.

I årene 1513–15 forekommer Hans Skovgaard som medbesejler i skånske breve¹⁴), skønt hans slægt ikke havde gods eller forbindelser i Skåne, og skønt han på dette tidspunkt hverken havde fået embede eller len af ærkebispens. Dét tyder på, at han som så mange andre er begyndt sin karriere som ærkebispetjener i ærkebispens lavadelige svendekreds. I januar 1517 forlenedes Hans Skovgaard med det halvstore ærkebispen Norra Vram (Södra Åsbo hrd.), og senest 1522 havde han foruden denne forlening fået ærkebispetienden af Vallby len (Vemmenhögs hrd.)¹⁵). Mellem 1516 og 1518 udnævntes Hans Skovgaard til official. Hans forgænger forekommer sidste gang som official den 22. maj 1516, mens han selv nævnes som official første gang den 18. maj 1518¹⁶). Det er ikke utænkeligt, at forleningen med Norra Vram len den 16. januar 1517 kan stå i forbindelse med en samtidig udnævnelse til official.

I disse år styredes ærkestiftet af den gamle ærkebisp Birger Gunnensen (1497–1519). Efter hans død i december 1519 skulle det danske ærkesæde

komme til at opleve den måske mest urolige periode i sin lange historie. På kun lidt over tre år styredes ærkestiftet af tre forskellige »ærkeelecti«, som alle var påtvunget domkapitlet i Lund af Christian II¹⁷). I den længste periode, fra januar 1520 til oktober 1521, virkede rådmands sønnen fra Kolding Jørgen Skodborg, der først havde været i dronning Christines og siden i Christian II's tjeneste og utvivlsomt var i besiddelse af både dygtighed og administrativ erfaring¹⁸). Hans to efterfølgere var begge udlændinge, Didrik Slagheck fra stiftet Münster, Johan Weze fra stiftet Utrecht¹⁹). Didrik Slagheck virkede fra november 1521 til januar 1522, da han blev brændt på Gammeltorv i København, mens Johan Weze virkede fra februar 1522, indtil han forlod landet sammen med Christian II i april 1523. Det turde være givet, at ingen af de tre kan have nået at få noget større kendskab til de lokale forhold i ærkestiftet. Det er sikkert forklaringen på, at Hans Skovgaard – stik imod sædvane for officialer – fik lov at fortsætte på sin post også efter ærkebisp Birgers død.

Hans Skovgaard virkede som official, indtil ærkeelectus Johan Weze omkring årsskiftet 1522–23 lod ham fængsle og sigte for underslæb i embedsførelsen. Begivenhederne i denne forbindelse er vigtige og skal forsøges afdækket så detaljeret som muligt.

Den 6. november 1522 aflagde Hans Skovgaard regnskab over for ærke-
deggen magister Niels Kortsen (van Nuland), kantoren Adser Pedersen, kansleren magister Christiern Pedersen og fadeburspræsten Eskild Gregersen, der af ærkeelectus Johan Weze havde fået befaling til at »høre« hans regnskab²⁰). Dagen efter, den 7. november, betalte Hans Skovgaard ærkeelectus det beløb, han var blevet ham skyldig ved regnskabsafleggelsen²¹). I Hans Skovgaards store regnskab i Registratur 108 A er den sidste overskrift i indtægtsdelen dateret den 11. november, mens den sidste udgiftspost er dateret den 6. december²²). Den 12. december afleverede Hans Skovgaard et restanceregister²³), hvilket sandsynligvis hænger sammen med, at der allerede da var sat spørgsmålstejn ved hans regnskabsafleggelse en måned i forvejen. Kort efter lod ærkeelectus Johan Weze Jep Falk – der vist allerede da var udnævnt til ny official – sætte Hans Skovgaard i fængsel, tårn og jern, idet han samtidig lod hans regnskabsbøger mv. beslaglægge²⁴).

Allerede den 18. januar 1523 var Hans Skovgaard imidlertid fri igen. Denne dag udstedte ærkeelectus Johan Weze nemlig et brev, hvori han dels gav Hans Skovgaard kvittering for hans regnskabsafleggelse, dels forlenede ham med Norra Vram len uden al afgift, tjeneste og tyngte i tre år. Hans Skovgaard lovede til gengæld, at han eller hans venner aldrig skulle kære eller klage på ærkeelectus eller nogle af hans tjenere på nogen måde. Gjorde han eller de det, så skulle alle sager parterne imellem være aldeles »åbne«, som de var

før²⁵). De nærmere omstændigheder omkring dette forlig fremgår af et vidnesbyrd, som Lundekapitlet udstedte knap halvandet år efter²⁶). Det hedder heri, at da Hans Skovgaard var kommet ud af det fængsel, han sad i, og var forliget med ærkeelectus Johan Weze, da sendte denne det lige omtalte brev med kvitteringen for regnskabsafklæggelsen og forleningen med Norra Vram len til kapitlet med begæring om dets medbesegling. I første omgang afviste kapitlet at give sit samtykke, men da det fik at vide, at Hans Skovgaard ved forliget havde lovet Johan Weze 16.000 mark, beseglede det alligevel brevet.

Begivenhedsforløbet derefter kan ikke følges i enkeltheder. Den 1. marts indgik ærkeelectus og Hans Skovgaard vistnok en aftale om de regnskabsbøger mv., der var blevet beslågt ved fængslingen²⁷). Derefter har Hans Skovgaard tilsyneladende bragt sagen for kongen, som den 4. april stiftede et nyt forlig mellem ærkeelectus Johan Weze og Hans Skovgaard²⁸). Johan Weze lovede at »overgive« al ugunst, fejde, ret og tiltale om indtægt, udgift og alt andet regnskab, som han kunne have til Hans Skovgaard på Lunde stifts vegne, og han lovede tillige at tilbagelevere Hans Skovgaard forpligtelsesbrevet på de 16.000 mark. Hans Skovgaard skulle beholde Norra Vram len i tre år uden al tjeneste og afgift, hvorimod Johan Weze skulle beholde guld, sølv og penge til en værdi af 3.500 mark, som han havde fået af ham. Hans Skovgaard lovede ikke at klage eller kære på hr. electus eller nogle af hans tjenere, fordi han var sat i fængsel, og heller ikke på magister Christiern eller en vis Simon Skytte »for breff, quittantzer eller regnskabs bøger, som Hans sagde, at the skulde borett aff hans herberig«.

Den 13. april sejlede Christian II fra København, og ærkeelectus Johan Weze fulgte ham i landflygtigheden. Under efterfølgeren Aage Jepsen Sparres besiddelse af ærkesædet fortsatte stridighederne med Hans Skovgaard i en lang og bitter proces, der strakte sig helt frem til reformationen²⁹). Processens forløb blev ikke til ærkesædets fordel. Under striden fik Hans Skovgaard indførsel i Väsby len og Stubbarp len (begge Luggude hrd.) samt en gård i Skörpinge (Södra Åsbo hrd.)³⁰), således at han ved ærkebisppegodsets inddragelse i 1536 sad inde med det store Väsby len, det lille Stubbarp len, det halvstore Norra Vram len med mere³¹).

Hans Skovgaards succes skyldtes utvivlsomt, at han forstod at engagere Frederik I på *sin* side i striden med ærkeelectus Aage Jepsen Sparre³²), idet striden af kongen kunne udnyttes kirkepolitisk. Det er formentlig blandt andet i dén sammenhæng, de kongelige begunstigelser af Hans Skovgaard skal ses. Allerede i 1524 havde Hans Skovgaard fået ridderslaget, og han forlenedes da med Lyckå og fik i 1527 desuden løfte på Bäckaskogs kloster³³). Det lykkedes således Hans Skovgaard at arbejde sig op til en højadelig position, der også

kommer til udtryk i hans giftermål med en dame af den bedste skånske højadel, Elsebe Axelsdatter Brahe. Hans Skovgaard døde omkring 1565, men hans position »arvedes« af nevøen af samme navn, der overtog hans skånske besiddelser og efter mange års tjeneste i kancelliet opnåede at komme i rigsrådet³⁴).

Det foreliggende regnskabsmateriale

Det er altså beskyldningerne mod Hans Skovgaard for underslæb og den deraf følgende lange strid mellem den forhenværende official og ærkesædet, der er forklaringen på, at vi i Rigsarkivet – sammen med en lang række procesakter³⁵) – har bevaret det regnskabsmateriale, der skal gennemgås i det følgende. For at gøre det lettere at følge med i gennemgangen gives i hosstående skema en oversigt over det bevarede officialsregnskabsmateriale.

Det bevarede officialsregnskabsmateriale

1. **Hans Skovgaards officialsregnskab 1519–22**
RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 1/ny pk. 12
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 36
 - 1a. **Mester Bents afskrift af fol. 18r–33r**
RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 38
 2. **Hans Skovgaards officialsregnskab 15/1 1521 – 29/10 1521**
RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 37 (eksemplaret B)
 - 2a. **Afskrift**
RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 37 (eksemplaret A)
 3. **Hans Skovgaards officialsregnskab 29/10 1521 – 6/11 1522**
RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 38
 - 3a. **Hans Eskilsens afskrift**
RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 38
 - 4a. **Afskrift af Hans Skovgaards restanceregister 12/12 1522**
RA. Lunde ærkebisps proces 1523–28
Lokalarkiver I, s. 23 nr. 40
-

Det mest udførlige officialsregnskab findes i Registratur 108 A (skemaets nr. 1). Det består af to hæfter, der nu er indbundet sammen og er fortløbende folieret³⁶). De to hæfter har lidt forskelligt format. Det første er ca. 20 × 14 cm og består af seks brækkede ark, dvs. tolv sider. Det andet er ca. 21 × 14,5 cm og består af fjorten brækkede ark, dvs. 28 sider; idet nogle af de sidste, delvis ubeskrevne sider ikke er sprættet op foroven, må hæftet oprindeligt være lavet af syv brækkede dobbeltark. De to hæfters usædvanlige format må være fremkommet ved, at folioark er brækket på tværs og ikke som normalt på langs, hvorved det for senmiddelalderlige regnskaber karakteristiske høje og smalle format fremkommer.

Regnskabet er opbygget på følgende måde. Øverst på hver versoside står en slags overskrift, der indeholder dels en datering, dels en henvisning til en »bog«. I det første af de to hæfter lyder den første af disse overskrifter: »Mdxix otte dage for jwll vti fempte bog« (fol. 1v), mens den sidste lyder: »Mdxv vti fempte bog effter gutz legoms dag« (fol. 12v). I det andet hæfte findes den første overskrift på første side – altså på en rectoside, hvor der ellers ikke findes overskrifter – og lyder: »Mdxxi effter poske vti sywende bog« (fol. 13r), mens den sidste lyder: »Mdxvii effter sancte Mortens dag i sywende bog« (fol. 32v). Regnskabet over indtægterne i det andet hæfte slutter øverst på fol. 33r, men efter en række blanke sider følger på fol. 37 udgifter og på fol. 40v en oversigt over indtægten af officialsgæstningen i 1522.

Regnskabets første hæfte må åbenbart være identisk med femte bog, der (som den ser ud nu) dækker perioden fra omkring 17. december 1519 til omkring 7. juni 1520. Der er dog grund til at antage, at det første hæfte er ufuldstændigt bevaret, idet det ikke blot mangler udgifter, men også begynder uden overskrift eller datering (fol. 1r) og slutter nederst på en side (fol. 12v). I øvrigt er det første hæfte i en betydeligt dårligere stand end det andet hæfte. Hvis ét eller flere brækkede ark er gået tabt, må der være forsvundet noget af både begyndelsen og slutningen af hæftet. Det andet hæfte må være identisk med syvende bog, der dækker perioden fra omkring 31. marts 1521 til omkring 11. november 1522. I regnskabet er der altså en lakune, der omfatter perioden fra omkring 7. juni 1520 til omkring 31. marts 1521. Denne periode må have været dækket af en eventuel forsvundet slutning på femte bog samt af en nu tabt sjette bog. Regnskabsførelsens system forudsætter ligeledes eksistensen af første til fjerde bog, der netop kan have dækket årene fra Hans Skovgaards tiltrædelse som official omkring 1517 til det tidspunkt, hvor femte bog oprindeligt har taget sin begyndelse, vel engang i anden halvdel af 1519.

I hver regnskabsbog er indtægtsregnskabet ført fortløbende kronologisk,

+ Anno Domini m^o d^o xxii^o sabbatum
 for for m^o d^o xxii^o sabbatum
 gaud blyff for p^o g^o d^o d^o d^o
 an blyff for p^o g^o d^o d^o d^o
 for dog a re d^o g^o d^o m^o g^o d^o d^o
 gaud l^o d^o g^o d^o m^o g^o d^o d^o
 affiridiale affiridiale for p^o g^o d^o d^o d^o
for p^o g^o d^o d^o d^o d^o

for p^o g^o d^o d^o d^o
 HE b^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 HE d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 HE affiridiale for p^o g^o d^o d^o d^o

for p^o g^o d^o d^o d^o
 HE for p^o g^o d^o d^o d^o
 ga. d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 HE affiridiale for p^o g^o d^o d^o d^o
 for g^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 for g^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 for g^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o
 for g^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o d^o

mens de enkelte indførsler rubriceres efter lokaliteter. Under hver lokalitet opføres én eller flere personer, som angives at skulle betale et bestemt beløb. Ved hver person angives beløbets størrelse og betalingstermin(er), hvad beløbet skal betales for, hvem der garanterer for betalingen af det pågældende beløb, samt til slut et beløb, som officialen skal have i samme anledning. Et eksempel citeres i billedteksten nedenfor. Over de fleste af de angivne beløb er sat et kors, hvilket gælder både penge, sølv og naturalier. Korset markerer, at det pågældende beløb er blevet betalt. Et enkelt sted findes et kors nemlig ikke over et forlovsbeløb på 30 skilling, men forklaringen gives med det samme: »dem eftergav jeg ham for Guds skyld for hans fem fattige børns skyld« (fol. 1v). Ofte angives det med mindre skrift, som efter placeringen at dømme tydeligvis er tilføjet senere, at det ansatte beløb er betalt, eller at en del deraf »står igen« eller »fattes«. Visse steder kan man følge betalingen af en afgift eller en bøde i flere omgange. Af den måde, hvorpå romertallet er frembragt i en notits som »iiiiij lod. mc. er betalett« (fol. 10v), kan man se, at det ikke er skrevet på én gang, og i øvrigt kan man se, at de fire sidste cifre i tallet er skrevet anderledes end de to første. Når f.eks. tallet fire i notitser om betalinger skrives »iiij« eller »ijij«, er det klart, at det må være blevet til i to omgange (fol. 17v, 32v). I notitsen »ther aff er betalett jjjjjj lod« (fol. 19v) er tallet tilsyneladende blevet til i seks omgange, idet officialen har tilføjet et nyt »j«, hver gang han modtog et lod sølv. Efterhånden som de til betaling ansatte beløb er blevet betalt, har officialen altså slået tilbage i sit regnskab og har markeret dette. Hvor kun en del af et beløb betaltes, har han noteret dette i en særlig notits, mens han, når hele beløbet betaltes på én gang eller var afdraget i flere rater, har sat et kors over beløbet.

Det står umiddelbart klart, at dette regnskab er et originalt arbejdsregnskab, som officialen personligt har ført. Den let genkendelige hånd i regn-

Side af det store officialsregnskab (skemaets nr. 1). I notitsen øverst fortæller Hans Skovgaard, at Johan Weze den 23. februar 1522 tiltrådte som ærkeelectus og samme dag betroede ham den fortsatte varetagelse af officialsembetet. Derefter viderefører Hans Skovgaard sit regnskab efter det én gang påbegyndte system. Under »Strøbelstorp« hedder det:

»Jtem Bentt Olsen 1 oxen sancte Michels dag gardleye; pro eo Oluff Bæntsen i Hogentorp oc Oluff Laurissen i Boserop.

Jtem Oge Tursten 30 sk. føreløff aff samme gard.

Jtem officialis 3 lod sylff fyrst i ffaste for samme gard.»

Bemærk korsene over de betalte beløb.

skabet må følgelig være Hans Skovgaards egen hånd, hvilket vi straks skal få bekræftet.

Det øvrige officialsregnskabsmateriale findes sammen med de førnævnte procesakter i Lunde ærkebispes arkiv i en pakke kaldet »Lunde ærkebispes proces 1523–28«. Her findes to regnskabshæfter, der er skrevet med den samme hånd som dén, der har skrevet det store regnskab i Registratur 108 A, dvs. Hans Skovgaards egen hånd.

Det ene af disse er et beskadiget hæfte i brækket folio, der indeholder tolv blade (skemaets nr. 2). Det bærer på fol. 1r med en anden hånd påskriften: »Dette er Hanss Skovgaardz handscrifft oc register, som han gjorde mester Jørgen regenskaff met oc antuorde hannem fra sigh«. Dette regnskab dækker perioden fra regnskabsafleggelsen den 15. januar 1521 til regnskabsafleggelsen den 29. oktober 1521 (fol. 2r, 9r), og er altså det regnskab, som Hans Skovgaard ved sidstnævnte lejlighed afleverede til ærkeelectus.

Dette regnskab bærer ikke samme præg af at være et arbejdsregnskab som det store regnskab i Registratur 108 A. Det indeholder på fol 2r–9r indtægter og på fol. 11 udgifter. Indtægtsdelen er ordnet efter lokaliteter som i det store regnskab. Under hver lokalitet angives én eller flere personer, hvad disse har betalt, hvorfor de har betalt det, samt eventuelt hvad officialen skal have i samme anledning. Nederst på hver side er en summa lateris, hvilket for øvrigt ikke findes i det store regnskab i Registratur 108 A. I summa lateris er de beløb – som oftest i lod sølv – som officialen angives at have fået, ikke medregnet. De er åbenbart tilkommet officialen selv. Indtægtsdelen slutter med en summa summarum på fol. 9r, hvorefter officialens udgifter i samme regnskabsperiode som sagt opføres på fol. 11. Også udgifterne afsluttes med en summa summarum, der efterfølges af en henvisning til indtægternes samlede størrelse, således at differencen umiddelbart har kunnet beregnes.

Af det her omtalte regnskab findes en afskrift (skemaets nr. 2a), således at indholdet af de forsvundne partier i den beskadigede original er kendt.

Det andet regnskab, der er skrevet med Hans Skovgaards egen hånd, er ligeledes et hæfte i brækket folio indeholdende tolv blade (skemaets nr. 3). Det dækker perioden fra regnskabsafleggelsen den 29. oktober 1521 til engang i oktober 1522 (fol. 1r, 10v) og er det regnskab, hvormed Hans Skovgaard foretog sin sidste regnskabsafleggelse den 6. november 1522. Dette regnskab er opbygget på nøjagtig samme måde som det førnævnte regnskab, som det ligger i umiddelbar forlængelse af.

Af dette originale Hans Skovgaard-regnskab haves ligeledes en afskrift, der er skrevet af en vis Hans Eskilsen (skemaets nr. 3a). Denne afskrift indeholder en forklarende påskrift på fol. 1r: »Dette register, som Hanss Eskilsen screff

effter mester Johan Vess befaling, lyder ord fra ord ligeruiss som det register lyder, som Hanss Skowgaard gjorde sit regenskaff met sist fore mester Niels-Kortsen erkedegen, her Atzer Persen canther i Lund, mester Cristiern Persen oc fore her Eskild i fadebured«. Den nævnte regnskabsaflæggelse er omtalt ovenfor og fandt som sagt sted den 6. november 1522. Påskriften oplyser desuden formålet med Hans Eskilsens afskrift: »Her vdaff maa huer obenbare see oc merke, huorlediss han gjorde icke ret regenskaff effter desse bogess oc registers lydelsse, som mester Bent haffuer screffuit, naar man ville lese den ene bog emod den anden«.

Den af Mester Bent skrevne bog, som der her henvises til, er en afskrift af selve det store regnskab i Registratur 108 A fra fol. 18r midt på siden, hvor regnskabsaflæggelsen den 29. oktober 1521 omtales, og indtægtsdelen ud (skemaets nr. 1a). Der er tale om en ordret afskrift, bortset fra at angivelsen »udi syvende bog« i hver versosides overskrift ikke er medtaget. Derimod er også korsene over de betalte beløb medtaget, og i øvrigt er der i margenen ud for de enkelte notitser tilføjet en række forskellige tegn: kors, trekant, firkanter, boller og pegende hænder. Påskriften på Mester Bents afskrift begynder: »Dette register, som mester Bent screff effter mester Johan Vess befaling, det lyder ord fra ord ligeruiss som Hanss Skowgaardz egen handscriffit oc regenskaff bog lyder, i huilken han haffuer selff screffuit det, som han haffuer opbaared; oc der haffuer han selff screffuit 1 kaarss offuer, oc haffuer han scriffuit først i samme sin regenskaff bog, ath der som + stonder offuer scriffuit, det er betaled oc vdkommeth«. Dernæst omtales blandt andet regnskabsaflæggelsen for Niels Kortsen, Adser Pedersen med flere den 6. november 1522, og der afsluttes også her med en redegørelse for formålet med afskriften: »Her aff maa huer merke det, som han gjorde icke da regenskaff fore, naar han legger det regenskaff hoss hoss dette, som han fik fra seg, oc det er oc hanss egen handscriffit, huilked Hanss Eskilsen siden vdscriffuit ligeruiss, som det lyder, oc som han da gjorde sit regenskaff dermet fore forscreffne dannemend«. Her henvises altså til den ovenfor nævnte afskrift ved Hans Eskilsen.

Det sidste regnskab i pakken, der vedrører officialen, er en afskrift af et restanceregister, som Hans Skovgaard leverede fra sig den 12. december 1522 (skemaets nr. 4a)³⁷).

Efter denne gennemgang er vi i stand til at sammenfatte forholdet mellem de bevarede regnskaber og regnskabsafskrifter (jvf. skemaet). Det store regnskab i Registratur 108 A er Hans Skovgaards eget private regnskab, hans arbejdsregnskab. Det må være en beslaglæggelse af dette regnskab, der skete ved fængslingen af Hans Skovgaard, hvor der netop tales om regnskabsbøger.

De af Hans Skovgaard skrevne regnskaber dækkende perioderne 15. januar 1521 – 29. oktober 1521 og 29. oktober 1521 – 6. november 1522, der er bevaret i original, er de officielle regnskaber, som Hans Skovgaard afleverede til ærkeelectus ved regnskabsafklæggelserne henholdsvis den 29. oktober 1521 og den 6. november 1522. Af disse to officielle regnskaber haves afskrifter af henholdsvis en anonym skriver og Hans Eskilsen. Ifølge sin påskrift har Hans Eskilsens afskrift skullet holdes sammen med Mester Bents afskrift af Hans Skovgaards beslaglagte private regnskab. Derfor omfatter Mester Bents afskrift netop samme tidsrum i det store regnskab – perioden efter regnskabsafklæggelsen den 29. oktober 1521 – som det tidsrum, der dækkes af det officielle regnskab, som Hans Eskilsen har taget en afskrift af.

Hans Skovgaards underslæb

Hans Eskilsens og Mester Bents afskrifter må være en slags bevismateriale mod Hans Skovgaard, og da de ifølge påskrifterne er taget på befaling af ærkeelectus Johan Weze, er de uden tvivl blevet til omkring årsskiftet 1522–23, højst sandsynligt allerede inden udgangen af 1522³⁸), men under alle omstændigheder før begyndelsen af april 1523.

Ved at lægge dette bevismateriale frem, altså ved at stille det officielle regnskab for perioden 29. oktober 1521 – 6. november 1522 op ved siden af det private regnskab, kan vi nu se, at Hans Skovgaard virkelig har gjort sig skyldig i underslæb. En lang række indtægter findes kun i det private regnskab, ikke i det officielle. Det gælder først og fremmest indtægter i penge, mens næsten alle det private regnskabs indtægter i køer og øksne genfindes i det officielle regnskab. Næsten alt det sølv, som officialen ifølge det private regnskab har oppebåret, findes ikke i det officielle regnskab, men det skyldes som sagt, at dette sølv åbenbart retmæssigt tilkom officialen. Ved en sammenligning af udgifterne i henholdsvis det private og det officielle regnskab ses en noget større overensstemmelse, men der er i det officielle regnskab ofte lagt en mark ekstra på udgifter til fortæring, ligesom et par småudgifter også kun findes i det officielle regnskab, ikke i det private regnskab.

To sider af det regnskab, som Hans Skovgaard afleverede til ærkeelectus ved regnskabsafklæggelsen den 6. november 1522 (skemaets nr. 3). Øverste halvdel af siden til venstre svarer til den foran afbildede side af det store regnskab. Efter notitsen om Johan Wezes tiltrædelse nævnes under »Strøbelstorp« kun: »Jtem Bæntt Olsen en oxer gaardleye«. Førlousbeløbet på 30 skilling er »forsvundet«.

and in the first day
for the first time
the first day of the
first day of the first day

first day

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

He has it all in his hand
eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

eye

He has it all in his hand
eye

He has it all in his hand
eye

He has it all in his hand
eye

Størrelsen af underslæbet kan beregnes helt nøjagtigt. Ifølge det officielle regnskab andrager indtægterne i alt 304 mark 4 skilling, 33 øksne, 15 køer, 9 lod sølv og 20 pund byg, mens udgifterne andrager 145 mark 4 skilling. Overskuddet i penge og sølv er altså 159 mark og 9 lod sølv, og netop dette beløb betalte Hans Skovgaard ifølge en oplysning i det private regnskab til ærkeelectus dagen efter regnskabsafslæggelsen den 6. november 1522 (fol. 37v). Mester Bents afskrift af Hans Skovgaards private regnskab slutter med en summa summarum på 831 mark 6 skilling og 269½ lod 1 kvintin sølv (fol. 23r). Denne summa summarum stemmer nogenlunde overens med det beløb, man selv kan nå frem til ved en sammentælling af de med et kors markerede indtægter i Hans Skovgaards eget private regnskab fra fol. 18r nederst og ud. Hvis der til denne summa summarum lægges et over linien nævnt beløb på 40 mark 12 skilling »af Stig Grøn« – et beløb, der ikke optræder i det private regnskab – får vi 872 mark 2 skilling og 269½ lod 1 kvintin sølv. Differencen mellem sammentællingens 831 mark 6 skilling og det officielle regnskabs 304 mark 4 skilling er 527 mark 2 skilling, og efter sammentællingen bemærker Mester Bent da også, at Hans bliver »min herre« 527 mark skyldig over det, han gjorde regnskab for. I Hans Eskilsens afskrift af Hans Skovgaards officielle regnskab er tilskrevet det samme tal for, hvad Hans Skovgaard bliver electus skyldig (fol. 12r). I det originale eksemplar af Hans Skovgaards officielle regnskab har en anden hånd på fol. 11r bemærket, at indtægten på sølv og penge »effter hanss egen handschrift« i alt er 872 mark og 273 lod sølv. Her er det af Stig Grøn oppebårne beløb altså medregnet i pengebeløbet, mens sølvmængden afviger en smule fra den i de to afskrifter nævnte. På trods heraf bygger tallet vel blot på sammenregningen i Mester Bents afskrift og har ikke selvstændig kildeværdi. I perioden fra den 29. oktober 1521 til den 6. november 1522 har Hans Skovgaards underslæb altså ifølge oplysningerne i Mester Bents og Hans Eskilsens afskrifter omfattet 527 mark³⁹). Da de knap 270 lod sølv, som Hans Skovgaard ifølge sammenregningen i Mester Bents afskrift har oppebåret i det nævnte tidsrum, tilsyneladende ikke betragtes som noget, der er unddraget ærkeelectus, må man gå ud fra, at dette sølv har været officialens retmæssige betaling, en slags gebyr til officialen af hver enkelt bøde- eller afgiftsopkrævelse⁴⁰).

Det ser ud til, at ærkeelectus Johan Weze har været mest interesseret i at afsløre det underslæb, som Hans Skovgaard begik i regnskabsperioden fra den 29. oktober 1521 til den 6. november 1522. Dette har sin naturlige forklaring deri, at Johan Weze først tiltrådte den 23. februar 1522⁴¹), hvorfor et eventuelt underslæb i den forudgående periode var begået under forgængerne Jørgen Skodborg og Didrik Slagheck. En sammenligning mellem Hans

Skovgaards private regnskab og det officielle regnskab for perioden fra den 15. januar 1521 til den 29. oktober 1521 viser imidlertid, at Hans Skovgaard også i denne periode undlod at anføre en række af sine indtægter, specielt pengeindtægterne, i det officielle regnskab. Da begyndelsen af den periode, som det officielle regnskab dækker, har været opført i den nu tabte sjette regnskabsbog, idet det private regnskabs syvende bog som sagt først starter omkring den 31. marts 1521, er det imidlertid ikke muligt at fastslå det nøjagtige omfang af Hans Skovgaards underslæb i denne regnskabsperiode.

En sammenligning mellem det restanceregister, som Hans Skovgaard afleverede den 12. december 1522, og det private regnskab viser, at en del af de pengebeløb, som Hans Skovgaard opgav som resterende, i virkeligheden var blevet betalt, idet de er markeret med et kors i det private regnskab. Dette bemærkes også til slut af den, der har afskrevet restanceregistret: »Jtem ieg fand i dag i hanss egen handschrift, ath Hanss haffuer selfff opbaared noget aff denne forscreffne atterstade«. Videre bemærker afskriveren: »Oc der fore gjorde han aldrig inthet regenskaff, som I mue selffue formerke, thi han sagde, at det stod alt sammens til oc skulle der effter indkreffuiss effter samme registerss lydelse, som han da fik fra sig«. Det fremgår heraf, at Hans Skovgaard antagelig først afleverede et restanceregister som følge af, at der var blevet rejst kritik af hans regnskabsaflæggelse den 6. november, idet han forsøgte at rubricere nogle af de penge, som han havde undladt at opgive i det officielle regnskab, som restance, skønt de rent faktisk var blevet oppebåret.

Afslutning

At Hans Skovgaards underslæb i det hele taget kunne finde sted, er forståeligt på baggrund af de generelt urolige forhold for ærkesædet i de pågældende år, men forbløffende er det unægtelig, at Hans Skovgaard slap så godt fra det, som han gjorde. Hele affæren bliver derved et meget sigende vidnesbyrd om, hvorledes den gamle kirke blev stadig mere trængt og ydmyget af konge og adel i den sidste, urolige tid inden reformationen.

I reformationstidens begivenhedsrige historie er den lundensiske underslæbsaffære dog kun en episode. Affærens virkelige betydning ligger i, at den har bevaret et enestående historisk kildemateriale for eftertiden. Den her givne redegørelse for dette kildemateriale har forhåbentlig skabt et nogenlunde sikkert grundlag for fremtidig benyttelse af det. Redegørelsen har vist, at Hans Skovgaard som official førte et arbejdsregnskab, der var hans personlige ejendom, mens han ved regnskabsaflæggelserne til ærkeelectus afleverede regnskaber, der var udarbejdet specielt til dette formål⁴²). Det særlige i Hans Skovgaards tilfælde er, at vi har bevaret både arbejdsregnskabet og de offi-

cielle regnskabsrenskrifter, således at vi kan foretage en sammenligning imellem dem. Denne viser, at de officielle regnskaber er konstruerede regnskaber, der i hovedsagen må være blevet til på grundlag af arbejdsregnskabet. For benyttelsen af officialsregnskabsmaterialet har den foretagne undersøgelse således et ganske klart resultat: Det er Hans Skovgaards arbejdsregnskab, det store officialsregnskab i Registratur 108 A, der må lægges til grund for en indholdsmæssig analyse, og de øvrige regnskaber og regnskabsafskrifter kan kun på få punkter benyttes til at supplere det store regnskab.

Noter

1. Lauritz Weibull, Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden, Lund 1901, s. 54–61.
2. RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 2/ny pk. 12. Udgivet i Gösta Johansson, *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut*, Lund og Kbh. 1953, s. 475–555.
3. RA. Registratur 108 A gl. pk. 69, læg 2/ny pk. 36.
4. RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 3/ny pk. 12.
5. *Paltebogsafrskriften*, der tidligere var i Riksarkivet i Stockholm, men nu er i Landsarkivet i Lund, er udgivet i Gösta Johannesson, *Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut*, s. 29–465.
6. Se Per Ingeman, *Det danske ærkebispedømmes godsadministration i senmiddelalderen*, Utrykt guldmedaljeafhandling, Århus 1981. Jvf. Gösta Johansson, *Kring Birger Gunnersens Paltebok. Några rön beträffande Lunds ärkesätets gods och dess förvaltning vid medeltidens slut*. Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1950, s. 117–170.
7. Det eneste materiale, der i denne henseende kan sammenlignes med officialregnskabsmateriale, er nogle små, efterreformatoriske regnskaber over oppebørselen af den gejstlige jurisdiktion på Bornholm; de er trykt J. R. Hübertz, *Aktstykker til Bornholms Historie, 1327–1621*, Kbh. 1852, s. 212–220.
8. Materialet er registreret i Vejledende Arkivregistraturer XVII, Lokalarkiver til 1559. Gejstlige arkiver I. Ærkestiftet og Roskilde stift, Ved Thelma Jexlev, Kbh. 1973, s. 23 (registraturen citeres herefter som Lokalarkiver I). Jvf. i øvrigt Thelma Jexlev, *Lenstregnskaber og skattemandtal omkring 1500*. *Noter til Registratur 108 A, ARKIV V, 1974–75*, s. 155, samt Wilhelm von Rosen (red.), *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, Kbh. 1983, I, 2, s. 653 og 759.
9. Redegørelsen for officialsemdedets historie og indhold og for rekrutteringen af ærkesædets godsadministratorer bygger på min i note 6 anførte afhandling.
10. Jvf. Troels Dahlerup, *Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation*, Kbh. 1963, s. 79–175.
11. Troels Dahlerup, *Lavadelens Krise i dansk Senmiddelalder*, *Historisk Tidsskrift* 12. rk. IV, 1969–70, s. 1–43.
12. Et direkte vidnesbyrd om denne »hird« findes i *Lundegårds udgiftsregnskab 1534–35*, der opfører en halv snes lavadelige svende på lønningslisten: RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 3/ny pk. 12.
13. Erik Ulsig, *Danske Adelsgodser i Middelalderen*, Kbh. 1968, s. 80f med note 137. I øvrigt henvises til *Danmarks Adels Aarvog XXXIV, 1917*, s. 476ff.
14. RA. Privatarkiver på pergament. Sparre, Oluf Jepsen: 1513 14/7. *Arnamagnæanske Samling*. AM 293fol., fol. 64 (1515 5/4). Landsarkivet, Lund. Kristianstads rådhusarkiv: 1515 9/6.

15. RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1517 16/1. Gösta Johannesson, Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut, s. 521, 535.
16. Arnamagnæanske Samling. AM 293fol., fol. 61v. Kirkehistoriske Samlinger 2. rk. V, s. 802–804.
17. Gösta Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, Lund og Kbh. 1947, s. 9–15.
18. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., XIII, s. 446–448.
19. Om Didrik Slagheck: Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., XIII, s. 504f. Om Johan Weze: Dansk Biografisk Leksikon, 2. udg., XXV, s. 468–472.
20. RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 1/ny pk. 12: Hans Skovgaards officialsregnskab, fol. 32r.
RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: Mester Bents afskrift, fol. 1r.
21. RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 1/ny pk. 12: Hans Skovgaards officialsregnskab, fol. 37v.
22. Sst., fol. 32v, 37v.
23. RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: Hans Skovgaards restanceregister (1522) 12/12.
24. Danske Magazin 4. rk. IV, s. 103f. Riksarkivet, Stockholm. B 29, Acta privata nr. 744.
25. RA. Lunde ærkebispes proces 1523–28: 1523 18/1.
26. Danske Magazin 4. rk. IV, s. 104f.
27. Bevaret i en ikke helt klar regest: Riksarkivet, Stockholm. B 29, Acta privata nr. 744.
28. Danske Magazin 4. rk. IV, s. 103f.
29. En fremstilling af stridens forløb gives i Gösta Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, s. 102–104, jvf. s. 375 note 110. I det følgende fremhæves blot, hvad striden kom til at betyde for Hans Skovgaard.
30. Kong Frederik den Førstes danske Registranter, Udg. Kr. Erslev og W. Mollerup, Kbh. 1879, s. 185. Danske Domme 1375–1662. De private domssamlinger I, Udg. Erik Reitzel-Nielsen, Kbh. 1978, nr. 62.
31. Kr. Erslev, Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede, Kbh. 1879, s. XXXVIII.
32. Kong Frederik den Førstes danske Registranter, s. 185.
33. Sst., s. 52, 185.
34. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., XIII, s. 464f.
35. Se Lokalkiver I, s. 23ff.
36. Dog kun til og med fol. 33. Alle de nedenfor omtalte regnskaber og regnskabsafskrifter er ufolierede.
37. Restanceregisteret omtales Lokalkiver I, s. 23 nr. 40. Den under nr. 38 sidst

omtalte »excerpt af regnskabets sidste sider omfattende restancer« har ikke kunnet findes i pakken; den skulle vel ikke simpelt hen være identisk med nr. 40?

De under nr. 41 omtalte tre stykker, hvorom det hedder, at de formentlig kan opfattes som bilag til officialregnskaberne, har næppe noget med officialen at gøre. Det på svensk skrevne stykke c) (»fortegnelse over, hvad Dirk Hansen har opkrævet i en række sogne, men selv beholdt«) er således af svensk-finsk proveniens. De to andre stykker er det meget vanskeligt at tids- eller stedfæste, men der er i hvert fald intet i dem, der peger på en forbindelse med officialen eller blot med ærkestiftet i det hele taget.

38. Hans Eskilsens afskrift indeholder en bemærkning om Hans Skovgaards oppebørsel af afløsning for officialsgæstning »i år« (fol. 8r).
39. Heri er inkluderet det beløb på godt 25 mark, som ifølge det private regnskab er oppebåret *efter* regnskabsafleggelsen den 6. november 1522.
40. Det var almindeligt, at officialer og provster fik »procenter« af de afgifter og bøder, de oppebar: Troels Dahlerup, Studier i senmiddelalderlig dansk Kirkeorganisation, s. 114. Troels Dahlerup, Det danske Sysselprovsti i Middelalderen, Kbh. 1968, s. 362.
41. RA. Registratur 108 A gl. pk. 27, læg 1/ny pk. 12: Hans Skovgaards officialregnskab, fol. 23r.
42. Jvf. i øvrigt om problemet arbejdsregnskab contra renskrift til regnskabsafleggelse Poul Enemark, Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede, Århus 1971, I, s. 87–92.

Den ministerielle ordning 1848

Algreen-Ussings rolle ved dens tilblivelse

Af Niels Petersen

Der var ikke enighed i regeringen sommeren 1848 om, hvilke ministerier den nye ministerielle ordning skulle omfatte, og heller ikke om sagområdernes fordeling på dem. Generalprokurør Algreen-Ussings responsum, der i denne situation var et taktisk bestillingsarbejde vendt mod konseilspræsident Moltke, er samtidig det eneste papir, der udførligt redegør for problemerne ved ressortfordelingen mellem de nye ministerier.

Arkivar Niels Petersen har i mange år beskæftiget sig med de ministerielle arkiver efter 1848, heraf 10 år som overarkivar for den afdeling på rigsarkivet, hvorunder disse arkiver sorterer.

Den 9. september 1848 – på et tidspunkt, hvor det nye ministerielle forvaltningssystem kun delvis var gennemført – afgav generalprokurør Tage Algreen-Ussing efter anmodning fra justitsminister Bardenfleth et udførligt responsum om, hvilke ministerier der burde være og hvordan forretningerne burde fordeles mellem dem ved den endelige gennemførelse af det nye system. Generalprokurøren var regeringens juridiske konsulent i lovgivnings- og forvaltningsanliggender. Under det gamle system var hvervet betroet en af de deputerede i Danske kancelli. I en lang årtække – fra 1825 til 21. marts 1848 – blev det varetaget af Anders Sandøe Ørsted. Da Ørsted på sidstnævnte dato blev afskediget fra alle sine embeder, gik hvervet over til en yngre deputeret i Danske Kancelli, Tage Algreen-Ussing. Da de kancellideputerede den 4. april s.å. blev afskediget, vedblev Ussing at være generalprokurør, men nu som embedsmand udenfor og under Justitsministeriet. Som sådan fik han den 29. november 1848 en instrux, der pålagde ham også at stå til rådighed for andre ministerier end Justitsministeriet¹⁾.

Ussings responsum om ministerialsystemet var imidlertid ikke et af regeringen rekvireret forarbejde til den fuldstændige gennemførelse af reformen. Det var fremkaldt af justitsminister Bardenfleth til brug i en konflikt inden for regeringen om løsningen af dette spørgsmål. Baggrunden var, at konseilspræsident og finansminister A.W. Moltke havde indtaget et særstandpunkt, som de af hans kolleger, der berørtes af det, ikke ville acceptere. Ussings re-

sponsum har karakter af en expertudtalelse tilvejebragt af Bardenfleth til imødegåelse af Moltkes synspunkter.

Administrationsreformen i 1848 stødte ikke på nogensomhelst principiel modstand. Den betragtedes som et selvfølgeligt led i det politiske systemskifte, også af den nye regerings chef, A.W. Moltke, selvom han mindre end et år i forvejen i en betænkning til Christian 8. havde fremhævet det kollegiale forvaltningssystems fortrin²⁾. Moltke var ikke en mand af skarpe standpunkter. Efter i 17 år at have været en loyal gehejimestats- og finansminister under det absolutistiske styre, stillede han sig, da situationen ændrede sig, i spidsen for en regering, hvis program var at indføre en fri forfatning og et ministerielt forvaltningssystem.

Det var dog ét standpunkt, Moltke gennem sin lange karriere som embedsmand og politiker aldrig fraveg. Han ville ikke have noget med toldvæsenet at gøre. I enevældens slutfase var den finansielle forvaltning delt mellem fire regeringskollegier: Finansdeputationen, som varetog budget, regnskab og statens almindelige driftsudgifter, Direktionen for statsgælden og den synkende fond, Rentekammeret (direkte skatter) og Generaltoldkammer- og kommercekollegiet (indirekte skatter). Finansministerens opgave vedrørte egentlig kun de to førstnævnte kollegier. Da Moltke i 1831 blev finansminister, fik han automatisk forsædet i disse. I 1845 blev han tillige præsident i Rentekammeret. Men toldvæsenet holdt han sig borte fra, skønt præsidentiet i Generaltoldkammeret blev vakant i 1843. Sit synspunkt med hensyn til toldvæsenet nedfældede han i et notat fra maj 1848, hvor han gjorde gældende, at det måske i princippet var rigtigst at lægge toldsagerne under Finansministeriet, men at det »in praxi vilde have sine Vanskeligheder, deels ved den store Mængde og det særdeles heterogene Forretninger, der vilde samles under Finantsministeriet og som ingen Mand, der eene skal staae til Ansvar for samme, kunde med frelst Samvittighed paatage sig, deels formedelst den nøje Sammenhæng der er mellem Handels og Toldsager, som gjør det ønskeligt at de kunde staae under samme Ministerium, især naar dette dog eengang existerer«. Med det sidste hentydede Moltke til det midlertidige Handelsministerium, som i virkeligheden blot var Generaltoldkammer- og kommercekollegiet med præsidenten C.A. Bluhme som ansvarlig minister. Til slut i notatet fastslår Moltke, at finansministeren, der skal have overbestyrelsen af statens pengesager, »ej bør eller kan gaee ind i en Told Administrations finurlige Detailler«³⁾.

I dette synspunkt havde Moltke ikke medhold hverken blandt finansadministrationens embedsmænd eller blandt sine ministerkolleger. De embedsmandsovervejelser, der kendes fra slutningen af 1830'erne og fra 1840'erne,

går alle ud på en centralisering af alt vedrørende statens indtægts- og udgiftsvæsen i én styrelse. Finansadministrationens nestor, Jonas Collin, havde allerede i 1815 anbefalet dette i en artikel »Om Forretningsgangen i Staten«, offentliggjort i Dansk Minerva⁴⁾. I en betænkning af 3. maj 1848 gik han 72 år gammel stadig ind for tanken om en integreret finansforvaltning.⁵⁾

Men Moltke var som konseilspræsident og finansminister så centralt placeret, at et Finansministerium i denne skikkelse ikke kunne gennemføres mod hans ønske. På den anden side stødte Moltke på den vanskelighed, at hans planer stillede sig i vejen for oprettelsen af et Indenrigsministerium, i hvert fald hvis man skulle begrænse antallet af ministerier til syv, hvilket alle synes at have været enige om.

Oprettelsen af et Indenrigsministerium var ligesom oprettelsen af et Finansministerium et betydningsfuldt element i samtidens tanker om en rationalisering af forvaltningen. Enevældens regeringssystem havde ikke haft noget organ for almindelige indenrigske anliggender, almindelige i den forstand, at de ikke egnede sig til at være grundlag for et fagligt defineret regeringsorgan. De forestillinger, man i 1848 gjorde sig om administrationens omstrukturering, gik i hovedtræk ud på, at Danske kancellis område deltes i tre: et for kirke og skole, et for justits og politi samt en rest, som ikke hørte til nogen af disse områder, medens de to kammerkollegiers områder begge skulle deles i et finansielt og et ikke-finansielt område. Af restområdet fra Danske kancelli og af kamrenes ikke-finansielle områder skulle Indenrigsministeriet opstå. Kamrenes finansielle områder skulle lægges til Finansministeriet.

Ved regeringsdannelsen i marts 1848 blev disse tanker kun delvis realiseret. Danske kancelli afløstes af Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet og Justitsministeriet, det sidste kun i en foreløbig skikkelse. De kamerale organer levede videre, dog med den forskel, at deres præsidenter som medlemmer af ministeriet havde ansvar for de trufne beslutninger.

I sin egenskab af konseilspræsident var det Moltkes opgave at forberede den fuldstændige gennemførelse af den ministerielle administration. Den 27. juli 1848 sendte han en skrivelse til hver af fagministrene med undtagelse af udenrigsministeren. Heri redegjorde han for sine tanker med hensyn til, hvad der berørte den pågældende ministers forretningsområde. Kun i skrivelserne til handelsminister Bluhme og justitsminister Bardenfleth rejste han principielle spørgsmål om den ministerielle ordningsstruktur. Han foreslog, at der oprettedes et Told- og handelsministerium med samme forretningsområde som Generaltoldkammer- og kommercekollegiet samt et Justits- og indenrigsministerium, der foruden hvad der allerede var henlagt under Justitsministeriet skulle overtage de ikke-finansielle sager fra Rentekammerets res-

sort (landvæsen, vejevæsen m.v.)⁶⁾.

Både Bluhme og Bardenfleth protesterede mod Moltkes forslag. Bluhme erklærede i sit svar af 11.10. 1848, at han hele tiden havde betragtet handelsministerembedet som et provisorium, som ikke skulle opretholdes længere end til omstændighederne tillod at oprette et Indenrigsministerium. Ved den endelige ordning burde det ressort, der var underlagt ham, deles mellem Indenrigsministeriet (industri og havnevæsen); Finansministeriet (toldvæsen), Marineministeriet (fyr- og vagervæsen, måske også kolonierne) og Udenrigsministeriet (konsulatsvæsen), hvorefter Handelsministeriet ville være opløst.

Endnu stærkere reagerede Bardenfleth. I sit svar af 21. august 1848 erklærede han, efter »Sagens modneste Overveelse« at være kommet til den Anskuelse, at det ville være ugørligt at forene de sager, der egnede sig til at henlægges under et Indenrigsministerium, med Justitsministeriet. Efter Bardenfleths mening burde Indenrigsministeriet først og fremmest være et ministerium for næringsvæsenet. Den hidtidige adskillelse i den overordnede bestyrelse af næringsforholdene kunne ikke vedblive at bestå. Under Indenrigsministeriet burde henlægges alle de næringsforholdene i by og på land vedrørende sager, der hidtil havde hørt under Rentekammeret, Danske kancelli og Generaltoldkammeret. Til næringsområdet regnede Bardenfleth også det, der senere blev betegnet som offentlige arbejder: vej-, havne- og jernbanevæsen. Indenrigsministeriet ville dermed blive det ministerium, der fik det største omfang, og »som tillige overdroges det fremragende vanskelige Hverv, at lede den forestaaende Udvikling af vore Landboforhold som af samtlige Næringsforhold overhovedet«. Heri spores en liberalistisk opfattelse af statens opgaver, som bestod i at udvikle næringsfriheden og tilvejebringe den nødvendige infrastruktur. Toldvæsenet var derimod et rent finansielt anliggende, principielt ikke et instrument for næringslivets interesser.

Men Bardenfleth indrømmede, at hvis Justitsministeriet alene beholdt overbestyrelsen af justits- og politivæsenet, ville dets forretningsområde sammenlignet med de øvrige ministerier blive lovligt lille. Der var da også sagområder, som efter deres natur ligesåvel kunne høre under Justitsministeriet som under Indenrigsministeriet, f.ex. kommunalvæsenet, lensvæsenet og udskrivningsvæsenet. Disse sager havde Justitsministeriet automatisk overtaget ved kancelliets opløsning, og dem kunne det eventuelt beholde⁷⁾.

Det blev ikke Bardenfleths eneste modspil over for Moltke. Få dage senere fandt han en anledning til at afæske Tage Algreen-Ussing en udtalelse, der kunne bakke hans synspunkter op. Anledningen var, at der var opstået tvivl om generalprokurørens forhold til de øvrige ministerier under de ændrede

forhold, hvor han var blevet en embedsmand under Justitsministeriet. I en skrivelse af 31. juli 1848 meddelte Ussing, at efter hans mening kunne en nøjere bestemmelse af hans stilling først ske, når den almindelige sag om ministeriernes ordning var tilendebragt.

Heri erklærede Bardenfleth sig i en skrivelse af 30. august enig og tilføje, at det ville være ham kært »allerede nu at modtage Deres behagelige Yttringer om, hvorledes De nærmest har tænkt Dem, at Forretningsfordelingen bør foregaae imellem Ministerierne, naar disse endeligen organiseres, i hvilken Henseende jeg imidlertid ikke vil tilbageholde den Bemærkning, at jeg har antaget, der i Alt vil blive 7 Ministerier, nemlig. . . « Herefter nævnes de ministerier, der faktisk endte med at blive, og som det første blandt dem nævntes Indenrigsministeriet⁸⁾.

Ussing kunne herefter ikke være i tvivl om, hvad der ventedes af ham. Der er iøvrigt ingen grund til at tro, at Bardenfleth og Ussing på væsentlige punkter skulle have forskellige meninger om denne sag, men de havde i den foreliggende situation forskellige roller: Bardenfleth som politisk minister, Ussing som sagkyndig embedsmand. Det responsum, Ussing afgav den 9. september, blev da også helt efter Bardenfleths ønske⁹⁾. Den 21. s.m. oversendte han det til Moltke, ledsaget af en skrivelse af følgende indhold:

»Foranlediget ved et fra Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet reist Spørgsmaal angaaende Generalprocureurens Forhold til bemeldte Ministerium, er det i Justitsministeriet taget under Overveielse, hvilke Forandringer der hensigtsmæssigen kunde være at iværksætte med Hensyn til bemeldte Embedsmands Stilling i Almindelighed. Da imidlertid denne Sag ikke vil kunne afgjøres, førend den almindelige Sag om Ministeriernes Organisation er tilendebragt, har jeg, idet jeg indhentede Generalprocureurens Erklæring i den første Sag, tillige forlangt mig hans Yttringer om, hvorledes han nærmest har tænkt sig, at Forretningsfordelingen bør foregaae mellem de forskellige Ministerier, og har derefter blandt Andet modtaget den hofølgende Skrivelse, hvori han fornemmelig udtaler sig med Hensyn til det sidstnævnte Punct.

Denne skrivelse har jeg troet ikke at burde undlade at tilstille Deres Excellence for at være til Afbenyttelse, naar Sagen angaaende Ministeriernes Ordning tages under Behandling i Statsraadet«.

Der ligger ikke nogen afskrift af Ussings responsum i Justitsministeriets sag. Bardenfleth behøvede ikke dette dokument til eget brug. Det indeholdt ikke noget, der var nyt for ham. Det skulle alene bruges til at styrke Bardenfleth overfor Moltke. Denne taktik søgtes overfladisk sløret ved at lade det fremstå som noget, der var blevet til som led i overvejelserne om generalpro-

kurørembedets fremtidige stilling. Denne sammenkædning må have været let gennemskuelig, men Bardenfleth undgik derved åbenlyst at give Ussings responsum udseende af et dokument, der var bestilt til at bruges mod Moltke.

Sagen kom til behandling i Statsrådet den 7. oktober. Referatet i statsrådsprotokollen er kortfattet og tildels uklart. Det lyder således:

»Derefter debatteredes der efter given Anledning fra Conseilspræsidenten om, hvorledes Forretningerne vare at fordele mellem Ministeriet, og hvad der navnlig burde høre under Indenrigsministeriet.

Statsraadet vedtog, at Oprettelsen af et Indenrigsministerium fortiden var at sætte i Bero, og den hidtilværende provisoriske Fordeling af Statsforretningerne mellem de forskjellige Ministerier indtil videre at bibeholde«¹⁰⁾.

Det er klart, at forhandlingen var endt uden resultat, men referenten har næppe ret i, at den navnlig har drejet sig om, hvad der burde høre under Indenrigsministeriet. Måske har man diplomatisk bevæget sig udenom det, der i virkeligheden var stridens genstand. Hvad den gik ud på, fremgår af et aktstykke Moltke har ladet udfærdige i dagene efter mødet. Det foreligger dels i koncept, dels i en udateret og usigneret renskrift. Det redegør i jegform for Moltkes synspunkter og overvejelser efter statsrådsmødet den 7. oktober. Måske har det været tænkt som en cirkulæreskrivelse til ministerkollagerne, men der er intet, der tyder på, at det nogensinde har været udenfor »huset«.

Aktstykket er konciperet af medlem af Finansdeputationen, C.F. Holm, der fungerede som en slags departementschef for Moltke i spørgsmålet om ministeriernes ordning. Koncepten har marginalnoter og tilføjelser med Moltkes hånd, der viser, at han ikke helt havde afklaret sin stilling¹¹⁾.

Han fastslår imidlertid, at han ikke fandt en udsættelse af ministeriernes ordning for ønskelig, »eftersom det væsentlig er de under mig hidtil hørende Collegiers Fordeling, hvorom der er Spørgsmaal«. Efter nærmere overvejelser holdt Moltke for, »at hellere en midlertidig Ordning af Sagen maa finde Sted, end den ældre collegiale Tilstand tildeels vedblive ved Siden af den tildeels ordnede ministerielle Forvaltning«.

Herefter nævner han, hvad der efter hans Mening burde høre under Finansministeriet. Han betegner selv toldvæsenet som hovedspørgsmålet ved dette ministeriums ordning og siger herom:

»På den ene Side kan det vel ikke nægtes, at dette, som indbefattende en saare vigtig Green af Stats-Indtægterne, nemlig de betydeligste indirecte Skatter, er i sit *Resultat* af reent finantsiel Natur og følgelig, ligesom det øvrige indirecte, saavel som det hele directe Skattevæsen vedkommer Finants-

ministeriet. Men, foruden at dette allerede efter det Foranførte vilde faae et betydeligt Omfang, der vanskeliggjør den tilbørlige Oversigt fra Overbestyrelsens Side, staaer Told- og Consumtionsvæsenet i en saare nøie Forbindelse med Handelen . . . En mere umiddelbar Deeltagelse i Told og Consumtions-sagernes Bedømmelse og Afgjørelse vil efter min Formening, Finantsministeren, som saadan ikke kunne paatage sig, da han i Reglen ikke kan antages at være i Besiddelse af de specielle Indsigter og Erfaringer, som *dertil* vilde kræves, ligesom ogsaa, endog dette forudsat, disse Sagers Omfang er saa betydeligt, at deres forsvarlige Bestyrelse, ved Siden af Finantsministerens øvrige vigtige Fag, neppe vil være overkommelig. Jeg maa derfor, for mit personlige Vedkommende, have væsentlige Betæneligheder ved at overtage den Ansvarlighed for hine Sager, som for mig vilde flyde af deres Henlæggelse under Finantsministeriet«.

Moltke fastholdt altså sin personlige opfattelse af toldvæsenets stilling. Det har uden tvivl været dette, der blokerede for en afgørelse i Statsrådet. Moltke var nemlig nu af Bardenfleth blevet overbevist om nødvendigheden af at oprette et selvstændigt Indenrigsministerium. Han fandt imidlertid, at hvis dette ministerium, foruden de sager, der skulle henlægges til det fra Justitsministeriet og Rentekammeret tillige skulle have de ikke-finansielle sager fra Generaltoldkammeret, ville det få et sådant omfang, at »Overbestyrelsen umuligen kunde have . . . det Overblik af, endsige det nøiere Bekjendtskab med Sagerne, som den ministerielle Ansvarlighed i det mindste forekommer mig at kræve med Nødvendighed.« Det er muligvis udtalelser i denne retning, der har fået referenten i Statsrådet til at fokusere på Indenrigsministeriet. Han har ikke forstået, at hvis Indenrigsministeriet også skulle have sager fra Generaltoldkammeret, ville Moltke få svært ved at slippe for toldvæsenet.

Under disse omstændigheder fandt Moltke det tilrådeligst at lade Handelsministeriet fortsætte under navn af Told- og handelsministeriet, og at der »beskikkedes en Embedsmand til midlertidigen at overtage, under Finantsministerens Contrasignation i mødende Tilfælde, samtlige Sager, der nu sortere under Rentekammeret; da vilde det langt bedre siden, naar navnlig de mange vigtige Forhold have ordnet sig, hvilke Ministeriet for det Indre vilde faae med at gjøre, kunne bedømmes, hvorledes den definitive Ordning af dette Ministerium lod sig foretage i Forbindelse med Forandringer i andre Ministeriers Organisation«.

Da dette aktstykke blev udfærdiget, kan Moltke næppe have kendt Bluhmes skrivelse af 11. oktober 1848, hvoraf det klart fremgik, at Bluhme ikke delte Moltkes opfattelse, men betragtede sin egen ministerpost som et »provisorisk institut«¹²⁾. Skrivelsen har imidlertid kun kunnet bestyrke Moltke i at

realisere tanken om en midlertidig ordning for den del af Rentekammerets ressort, som ikke direkte vedkom finanserne. Den 21. oktober fik han ved kgl. resolution oprettet et Departement for det indre for disse sager med rentekammerdeputeret P.G. Bang som direktør¹³⁾. Denne ordning havde den fordel, at den kunne gennemføres uden at berøre nogen anden ministers ressort. Under de givne forhold var der ingen mulighed for at bringe reformen af den centrale forvaltning til en fuldstændig afslutning.

Men mindre end en måned senere – ved ministeriets rekonstruktion den 16. november 1848 – gik det hele i orden. Moltke fortsatte som konseilspræsident, men blev udenrigsminister og placerede sig dermed uden for denne sags konfliktområde. Finansminister blev W. Sponneck, der var chef for Generaltoldkammerets sektion for Kongerigets toldvæsen. Dermed bortfaldt problemet om toldvæsenets stilling. Den ordning, der gennemførtes ved den kgl. kundgørelse af 24. november 1848, stemte i alle væsentlige henseender med de synspunkter, Ussing havde gjort gældende i sit responsum, og som deltes af alle andre end A.W. Moltke.

Ussings responsum var som nævnt ikke et forarbejde til reformen. Det uddybede og systematiserede, hvad der var den herskende opfattelse af, hvordan det nye regeringssystem skulle udformes. Det er i denne egenskab, det har interesse for os. Det grundlæggende synspunkt var, at der skulle være 7 ministerier, og at regeringsforretningerne ville finde deres *naturlige* plads i et af disse. Denne model var indbygget i det første grundlovsudkast, der forelagdes i Statsrådet den 15. juli 1848. Det indeholdt i §29 følgende bestemmelse: »Der skal være 7 Ministerier: 1) for det Indre, 2) for de udenlandske Sager, 3) for Justitsvæsenet, 4) for Finantsvæsenet, 5) for Landkrigsvæsenet, 6) for Søkrigsvæsenet, 7) for Kirke- og Underviisningsvæsenet. Desforuden kunne der være een eller flere Ministre, hvem der ikke er overdraget nogen bestemt Green af Administrationen«¹⁴⁾. Da udkastet kom til forhandling, vedtog Statsrådet med hensyn til §29, at det ikke i grundloven skulle berøres, hvormange eller hvilke ministerier, der skulle være¹⁵⁾. Der refereres ikke nogen debat om dette punkt, men forklaringen kan kun være, at det ikke fandtes hensigtsmæssigt at fastlægge den ministerielle ordning ved en bestemmelse i grundloven. Der herskede – bortset fra Moltkes særstandpunkt – ingen tvivl om, at den ordning, der var nævnt i udkastet, var den eneste naturlige.

Dette synspunkt lagde Ussing til grund i sit responsum, men udbyggede det med betragtninger over den nøjere afgrænsning af ministeriernes forretningsområder. Han fastslog, at der var ministerier, der havde en så bestemt begrænsning, at der ikke kunne blive synderlig tvivl om, hvad der skulle høre

til dem, men påpegede, at der også var ministerier, mellem hvilke afgrænsningen ikke kunne foretages med fuldkommen sikkerhed. Derfor forudsatte han, at »om man ogsaa i den paatænkte Forfatningslov vil angive, hvormange og hvilke Ministerier, der skulle oprettes – hvilket dog *ikke* saaledes findes bestemt i de fleste Landes Constitutioner – vil dog den nærmere Fordeling af Regjeringsanliggenderne imellem disse Ministerier ikke blive optagen i Forfatningsloven, og der vil saaledes altid senere, uden at dette medfører nogen Forandring i Forfatningsloven, kunne ske de Modificationer i den fra først af truffne Fordeling af Forretningerne, som Erfaringen maatte vise at være ønskelige og hensigtsmæssige«.

Ussing peger i den forbindelse på forholdet mellem Justitsministeriet og Indenrigsministeriet. Her kunne man til Justitsministeriet henlægge visse sager, som måske nærmest burde høre under Indenrigsministeriet, alene ud fra det synspunkt, at Justitsministeriet ellers ville blive for lille og Indenrigsministeriet for stort, noget Bardenfleth allerede havde været inde på. Også mellem Indenrigsministeriet og Finansministeriet var der et grænseområde, hvor forskellige løsninger var tænkelige, men her gjorde principielle overvejelser sig gældende, nemlig hvilken vægt der skulle tillægges rent finansielle interesser. Som eksempel nævnes postvæsenet, hvor valget stod mellem hensynet til »det nationaløkonomiske«, dvs. postvæsenets rolle som offentligt serviceorgan, og hensynet til statskassens interesser, dvs. dets rolle som statsaktiv. Indenrigsministeriets omfang og afgrænsning var i det hele taget et problem, fordi »alle Gjenstande, som ikke finde deres Plads under eet af de andre Ministerier, i Regelen ville blive henviste til Ministeriet for det Indre, paa Grund af dettes mangeartede og omfattende Beskaffenhed, medens de øvrige Ministerier have et meer bestemt og afsluttet Gebeet«. Det viste sig jo også, at Indenrigsministeriet blev moderministerium for de fleste af de ministerier, som senere blev oprettet.

En anden bemærkelsesværdig ting i Ussings responsum er den plads han vil give hertugdømmernes anliggender i det nye system. Han anser det »som en Selvfølge, at de, efter deres Natur, ville blive at henhøre under de forskellige Ministerier, og at der ikkun kan være Tale om, under Ministerierne at indrette særskilte Sectioner for disse Sager, forsaavidt Forholdene ikke tillade at behandle dem under Eet med de tilsvarende Sager fra de øvrige Dele af Monarchiet«. Nogen aktuel betydning havde dette ikke i september 1848, hvor Als og Ærø var det eneste af hertugdømmerne regeringen havde kontrol med. Ussings ord skal iøvrigt ikke læses som et politisk program for hertugdømmernes stilling i monarkiet. Det han går ind for svarer ganske til, hvad der siden 1842 havde været gældende i de to kammerkollegier. Kun i kancel-

liforvaltningen havde der været en fuldstændig administrativ dualisme (Danske kancelli og Slesvig-holsten-lauenborgske kancelli). I det nye system var det et princip, at en minister skulle varetage samtlige regeringsforretninger på de *sagområder*, han havde ansvar for, selvom han derved kom til at administrere forskellige regionale retssystemer. De problemer, som dette kunne medføre, måtte løses på det departementale plan.

Ussing omtaler ikke, at der samtidig med at han skrev sit responsum, var overvejelser igang om at oprette et særligt islandsk departement. Tanken var, at alle islandske sager skulle behandles i dette departement, men at de enkelte sager skulle refereres for den minister, under hvilken de ifølge den almindelige ressortfordeling sorterede. Behandlingen af islandske sager krævede en særlig ekspertise, men de var for få til at danne grundlag for et særligt kontor i hvert af ministerierne. Sagsbehandlingen måtte samles i ét departement, der så var til rådighed for alle ministre, der havde islandske sager¹⁶).

Den smidighed, der helt fra begyndelsen indbyggedes i det ministerielle system, havde som forudsætning en distance mellem den politiske minister og det professionelle departementale apparat. I enevældens kollegiale system lå den tilsvarende distance mellem kongens person og regeringskollegierne, hvis medlemmer var livsvarigt ansatte embedsmænd. Ministerialsystemet medførte, at kongen i skikkelse af en ansvarlig minister rykkede ind i regeringskontorerne, hver med et antal »forretninger« dvs. sagområder at bestyre. Vel blev den ansvarlige minister derved som forvaltningschef toppen af den hierarkiske pyramide, et ministerium udgjorde, men han blev ikke en organisk del af den. Et ministerium blev identisk med ministerens person plus de dele af det departementale apparat, der behandlede de sager, der var henlagt under ham. Sagområderne var brikker ordnet i kontorer og departementer. De kunne omordnes, så kontorer og departementer til enhver tid ved en simpel regeringsbeslutning kunne tilpasses skiftende opfattelser af, hvilke forretninger der skulle høre til bestemte ministerier. Da det under helstatsforfatningen blev en politisk nødvendighed at lade nogle ministerier være fælles for monarkiet og andre være ministerier for enkelte dele af monarkiet, ordnedes brikkerne i overensstemmelse hermed. Således blev Indenrigsministeriet i nogle år finansministerium for Kongerigetets særlige anliggender.

I 1848 forstod man muligvis ikke helt, hvor smidigt det ministerielle system, man var i færd med at skabe, i virkeligheden ville blive. Ussing og hans samtidige opererede som nævnt med den forudsætning, at der var en »naturlig« måde at dele statsforretningerne på. At dele dem på en anden måde ville medføre »skadelig Adsplittelse«. Unigheden mellem Moltke og hans kolleger ytrede sig som forskellige opfattelser af, hvad der var naturligt. Smidighe-

den var nødvendig, fordi der i visse tilfælde kunne være tvivl om det naturliges udførelse i praxis. Men det viste sig hurtigt, at såvel ministeriernes antal som sagernes fordeling mellem dem vilkårligt kunne tilpasses hvilket som helst interesser en regering kunne have, hvad enten de var led i en politisk plan eller blot gik ud på at imødekomme en ministers personlige ønsker. Herfra stammer den bevægelighed, der kendetegner den danske centralforvaltnings politiske overbygning. Det ministerielle system fra 1848 er trods alle siden tilkomne ændringer og udvidelser stadig gældende. I 1. betænkning fra Administrationsudvalget af 1960 blev det udtrykt således: »De forandringer i ministeriernes forretninger m.v., der ofte gennemføres, må betragtes som ændringer til kundgørelsen af 24. november 1848 om ministeriernes endelige ordning«¹⁷⁾.

Noter

1. Ang. Ussings instrux se Justismin. 2. dept. 1848 nr. A 879.
2. Betænkninger fra Christian 8.s tid om styrelsen af det danske monarki, Kbh. 1969, s. 248.
3. Finansministerens journal 1848 nr. 128.
4. Genoptrykt i »Arkiv« 4. bd. 1972, s. 13-22.
5. Finansministerens journal 1848 nr.128.
6. Koncepter til disse skrivelser findes i sager til finansministerens journal 1848 nr. 128, svarene i Konseilspræsidiets 1848 nr. 173. Tilsyneladende blev der først, da svarene indløb, oprettet en sag om ministeriernes ordning i Konseilspræsidiets (Premierministerens) journal.
7. Koncept i Justismin. 2. dept. 1848 nr. A 1586.
8. Justismin. 2. dept. 1848 nr. A 879.
9. Koncept til Ussings responsum i Generalprokurøren 1848 nr. 46, original i Konseilspræsidiets 1848 nr. 173.
10. Statsrådets forhandlinger I s. 495.
11. C.F. Holms koncept ligger i sager til finansministerens journal 1848 nr. 128, renskriften i Konseilspræsidiets 1848 nr. 173.
12. Som følge heraf kan Moltkes notat dateres til dagene 7.-11. oktober 1848.
13. Niels Petersen, Departementet for det indre, Arkiv 3. bd. 1969, s. 111-17.
14. Statsrådets forhandlinger I s. 375.
15. Sammest. I s. 411.
16. Kultusminister Monrad foreslog allerede 21.4.1848, at alle islandske sager henlagdes under én departementschef, der skulle referere til de forskellige ministre. Islandske departement oprettedes ved kgl. resolution af 10.11. 1848.
17. Betænkning nr. 301, 1962, s. 7.

Responsum af 9. september 1848
fra generalprokurør Algreen-Ussing til
Justitsministeriet om ministeriernes organisation

Ved i behagelig Skrivelse af 30. f.M. at meddele mig, at Justitsministeriet anseer det for rigtigst, at Sagen om en Forandring i Generalprocureurens Stilling først afgjøres, naar den almindelige Sag om Ministeriernes Organisation er tilendebragt, har Ministeriet tilføiet, at det ønsker allerede nu at modtage mine Yttringer om, hvorledes jeg nærmest har tænkt mig, at Forretningsfordelingen bør foregaae imellem Ministerierne, naar disse endelig organiseres, i hvilken Henseende Ministeriet bemærker, at der antages i Alt at ville blive 7 Ministerier, nemlig: et Indenrigsministerium, et Udenrigsministerium, et Finantsministerium, et Justitsministerium, et Kirke- og Underviisningsministerium, et Krigs- og et Marineministerium. Med min Betænkning angaaende denne Sag har Justitsministeriet tillige ønsket at modtage mit Forslag til den Forandring, der hensigtsmæssigen kunde foregaae med Hensyn til Generalprocureurens Stilling til Ministerierne samt et Udkast til en forandret Instruction.

Hvad nu den første Deel af Sagen angaaer, nemlig Organisationen af Ministerierne og Forretningsfordelingen imellem disse, skal jeg tillade mig at ytre Følgende.

Ministeriernes Antal maa udentvivl blive det ovennævnte og med de der angivne *Benævnelser*, hvilket ogsaa stemmer med, hvad der finder Sted i de fleste andre med Danmark beslægtede Lande. Naar der i enkelte Stater har været endnu eet eller andet Ministerium, har dette enten havt sin Grund i de for disse Stater særegne Forhold, f.Ex. hvor et *Handelsministerium* eller et særskilt *Colonialministerium* existerer, eller ogsaa hidrører det fra mere personlige og transitoriske Aarsager, hvorefter man for en kort tid har dannet et særeget Ministerium, f.Ex. *for de offentlige Bygninger*, for dermed at beklæde et af Ministeriet udtrædende Medlem eller lignende Hensyn. De offentlige Anliggender falde efter en naturlig Fordeling ind under de syv ovennævnte Overbestyrelser, og der skjønnes ingen Anledning til at danne flere end disse, medens der paa den anden Side heller ikke kunne være færre, naar man ikke under eet Ministerium ville forene meget forskelligartede Anliggender. For dog ikke at forbigaae at gjøre opmærksom paa Noget, som kunde synes at henhøre til Sagen, bemærkes, at der undertiden tales om en *Minister for det kongelige Huus*, men ligesom denne ikke befatter sig med Sta-

tens Anliggender, men Gjenstanden for hans Virksomhed kun er Kongens og det kongelige Huses personlige Anliggender, Hofsager og Civillisten samt deslige Anliggender, saaledes kan der ikke være Tale om at oprette noget eget Ministerium for disse Sager, hvortilmod de ialfald kunne henlægges under eet af de andre Ministerier. Med Hensyn til *Hertugdømmenes Anliggender* ansees det som en Selvfølge, at de, efter deres forskjellige Natur, ville blive at henføre under de forskjellige Ministerier, og at der ikkun kan være Tale om, under Ministerierne at indrette særskilte Sectioner for disse Sager, forsaavidt Forholdene ikke tillade at behandle dem under Eet med de tilsvarende Sager fra de øvrige Dele af Monarchiet.

Betræffende dernæst *Fordelingen af Forretningerne* under de forskjellige Ministerier, da bemærkes foreløbigen, at nogle af Ministerierne have en saa bestemt Begrænsning, at der med Hensyn til dem ikke bliver synderlig Tvivl om, hvad der henhører under samme, men at det ialfald kun er en eller anden enkelt Classe af Sager, hvorom Spørgsmaal i saa Henseende kan opstaae. Dette gjelder navnlig om Udenrigsministeriet, Krigsministeriet og Marineministeriet. Hvad de øvrige Ministerier angaaer, antager jeg ikke, at Justitsministeriet, ved i den ovennævnte Skrivelse at paalægge mig at yttre mig om Forretningsfordelingen imellem samme, har tilsigtet, at jeg skulde fremsætte Forslag til nogen udtømmende og i den største Detail gaaende Fordeling af Sagerne, men kun har ønsket at modtage mine Yttringer over den almindelige Fordeling af Forretningerne imellem Ministerierne, med Angivelse af de Hovedsager, der antages at burde henhøre under ethvert af disse. Den speciellere Fordeling vil nemlig først komme under Omhandling ved den endelige Organisation af Ministerierne i det Hele, naar Sagerne fra de endnu bestaaende Collegier skulle udsondres og afgives til de forskjellige Ministerier efter de Hovedgrundsætninger, der etableres for Regjeringsanliggenders Fordeling imellem disse, og det vil da ikke feile, at der hyppigen vil opstaae Spørgsmaal, om en eller anden Sag skal henhøre under det ene eller det andet Ministerium, da det ikke er mueligt saa bestemt og nøiagtigt at trække Grænsen for ethvert Ministeriums Virkekreds, at ingen Tvivl i denne Henseende i det enkelte Tilfælde skulde kunne opstaae. Det forudsættes derhos, at om man ogsaa i den paatænkte Forfatningslov vil angive, hvormange og hvilke Ministerier der skulde oprettes – hvilket dog *ikke* saaledes findes bestemt i de fleste Landes Constitutioner – vil dog den nærmere Fordeling af Regjeringsanliggenderne imellem disse Ministerier ikke blive optagen i Forfatningsloven, og der vil saaledes altid senere, uden at dette medfører nogen Forandring i Forfatningsloven, kunne skee de Modificationer i den fra først af trufne Fordeling af Forretningerne, som Erfaringen maatte vise at være øn-

skelige og hensigtsmæssige. Efter at have forudskikket dette skal jeg tillade mig at ytre mig om ethvert af de ovennævnte Ministerier i efterfølgende Orden.

1. *Justitsministeriet.* Det er en ligefrem Følge af, at der bliver at oprette et Ministerium for det Indre, at en væsentlig Deel af de Sager, der hidtil have henligget under det forhenværende danske Cancelli og nu under Justitsministeriet, ville blive at adskille fra samme og at henlægge under Indenrigsministeriet, medens der paa den anden Side ikke vil være synderlig mange Anliggender, der fra de andre Collegier eller Ministerier kunne være at henlægge under Justitsministeriet. Det sidste vil egentlig kun blive Tilfældet med den Deel af det egentlige Justitsvæsen, som vedkommer Hertudømmene, og som hidtil har henhørt under det kongelige slesvig-holsteen-lauenburgske Cancelli, idet det, som foran bemærket, antages, at Alt, hvad der angaaer den egentlige Justitspleie, skal for hele Monarchiets Vedkommende samles under eet ministerium, og Justitsministeriet altsaa omfatte saavel Kongeriget som Hertugdømmerne, paa samme Maade som allerede Finantbestyrelsen, Kammerkollegierne, de militaire Collegier og flere andre Statsautoriteter have været fælleds for det samlede Monarchi. Derimod vil paa den anden Side Alt, hvad der angaaer Communalvæsenets Ordning, Fattigvæsenet og Hospitaler, Medicinalvæsenet, offentlige Stiftelser, Lehnsvæsenet, de borgerlige Næringsveie, Brandvæsenet, være at adskille fra Justitsministeriet og henlægge under Ministeriet for det Indre, ligesom allerede ved Justitsministeriets Oprettelse alle de Geistligheden og Skolevæsenet vedkommende Sager, som tidligere henhørte under det danske Cancelli, ere afgivne til Kirke- og Underviisningsministeriet. Som Følge heraf vil under Justitsministeriet kun komme til at henhøre: Overtilsynet med Lovenes Overholdelse og Politivæsenet i Almindelighed, Retspleien, Skifte- og Pupilvæsenet, samt Fængsler og Straffeanstalter. Naar Politivæsenet er antaget at skulle henhøre under Justitsministeriet, da er dette kun at forstaae, som ovenfor udtrykt, om Politivæsenet i Almindelighed. Justitsministeriet vil nemlig vel have at føre Overtilsyn med Politivæsenet i Staten, og navnlig med Politiets dømmende Virksomhed, som en Deel af hele Retsvæsenet, ligesom ogsaa det almindelige Sikkerhedspolitiet af samme Grund maa sortere under dette Ministerium. Hvad derimod de Dele af Politiets Virksomhed angaaer, som have specielle Formaal, som Sundheds-, Velfærds- og Beqvemmelighedspolitiet, da staae disse i en sa nær og uadskillelig Forbindelse med de Anliggender, hvorfor de ere indrettede, at disse Politiforanstaltninger maa henhøre under det samme Ministerium, hvorunder hine Anliggender ere henlagte, da det vilde være unaturligt, at f.Ex. Brandpolitilovene og Tilsynet med Overholdelse af samme ikke skul-

de henligge under Ministeriet for det Indre, naar Brandvæsenet i det Hele er henlagt under samme, eller at Politiets Virksomhed til Forebyggelse og Afstraffelse af Overtrædelse af Medicinalanordningerne skulde henhøre under et andet Ministerium end det, hvorunder Medicinalvæsenet og Sundhedspolitiet sorterer. Dette vil iøvrigt efter Ministeriernes Organisation paa en naturlig Maade uddanne sig af sig selv, da det ikke er Andet end, hvad Forholdenes egen Beskaffenhed føre med sig.

Skjøndt det i adskillige Lande er bestemt, at Tilsynet med *Fængsler og Straffeanstalter* skal henhøre under Indenrigsministeriet, staae disse Gjenstande dog i saa nær Forbindelse med Justitsvæsenet og Retspleien, at det synes hensigtsmæssigere, at de forblive under Justitsministeriet, og det saameget mere, som dette Ministeriums Virksomhed desuagtet bliver temmelig indskrænket. Fra denne Side betragtet kunde det endog være ønskeligt, om endnu andre Brancher af de for Tiden under Justitsministeriet henhørende Sager fremdeles kunde forblive under samme, da ellers dette Ministerium faar forholdsvis faa Forretninger, medens Indenrigsministeriet bliver af et meget betydeligt Omfang. Det er imidlertid vanskeligt at afstikke det Parti af Regeringsanliggender, der, uden at derved gjøres Brud på Principet for Sagernes Fordeling imellem Ministerierne, skulde kunne forblive under Justitsministeriet. Det maatte vel nærmest være Byernes og Landets Communevæsen og oeconomiske Anliggender i Almindelighed, Fattigvæsenet og Bestyrelsen af Hospitaler og milde Stiftelser, og hvad dermed staaer i Forbindelse, men det vil dog uden tvivl vise sig, at disse Gjenstande staae i saa nær Forbindelse med andre beslægtede Materier, som ville komme til at sortere under Ministeriet for det Indre, at de ikke uden en skadelig Adskillelse kunne henlægges undet noget andet Ministerium end dette. Det maa dernæst erindres, at, om ogsaa Justitsministeriet bliver af et forholdsvis mindre Omfang end navnlig Ministeriet for det Indre, vil der dog i den første Tid efter den nye Forfatnings Indførelse falde meget betydelige Arbejder ind under dette Ministerium, da der sandsynligvis vil forestaae en Totalreform af hele Rettergangsvæsenet, navnlig i criminelle Sager, der, især forsaavidt der maatte blive Spørgsmaal om Indførelse af Eedsvorneretter, Adskillelse af den administrative og den judicielle Myndighed, Omdannelse af Jurisdictioninddelingen m.m., vil blive af gennemgribende Betydning og kræve saa vidtløftige og omfattende Forarbejder, at Justitsministeriet derved vistnok vil blive et af de vigtigste og vanskeligste Ministerier. Der vil ogsaa idelig i de under de øvrige Ministerier henhørende Sager blive Spørgsmaal om at indhente Justitsministeriets Betænkning paa Grund af den Indflydelse, som paatænkte For-

anstaltninger og Lovgivningsarbejder under disse ville have paa Justitsvæsenet og Politivæsenet i Almindelighed.

2. *Ministeriet for det Indre.* Det vil vise sig hos os, hvad der har viist sig i alle andre Lande, hvor den ministerielle Forvaltning er bleven indført, at det saakaldte Ministerium for det Indre kommer til at optage en uforholdsmæssig stor Deel af Regjerings-Anliggenderne. Da Grundlaget for dette Ministerium er Statshuusholdningen, forener sig naturligen under samme alle de Institutioner i Staten, der staae i fjernere eller nærmere Berørelse dermed. Som Følge heraf, vil, naar et saadant Ministerium skal dannes hos os, og naar, som forudsættes, intet Handelsministerium skal oprettes, under samme blive at henlægge: fra *Justitsministeriet*: samtlige de ovenfor nævnte Sager; fra *Rentekammeret*: alle de derunder fortiden sorterende Sager med Undtagelse af, hvad der angaaer Skatternes Oppebørsel og Regnskabernes Revision, der vil blive at henlægge under Finantsministeriet; fra *Generaltoldkammer- og Commerce-Collegiet*: Handels og Consulatvæsenet, Kanal-, Havne- og Fyrvæsenet, Industri- og Fabrikfagene, og overhovedet Alt, hvad der nu henligger under dette Collegium, med Undtagelse af Told- og Consumtionsvæsenet, der antages at maatte henlægges under Finantsministeriet. Ligeledes maa *Postvæsenet* henlægges under Indenrigsministeriet, og naar under samme skal henhøre Udskrivningsvæsenet, synes dette at maatte gjelde om samme i det hele Omfang, saaledes at ogsaa *Søindrulleringsvæsenet*, der nu sorterer under Marineministeriet, maa henlægges til samme. Naar man da vil angive de Regjeringsanliggender, der ville komme til at henhøre under Ministeriet for det Indre, blive disse i Korthed følgende: *Næringsveiene i disses hele Udstrækning, altsaa Landvæsenet, derunder Skov- og Jagtvæsenet og Fiskeri; Matriculeringsvæsenet; Fabrik- og Industrianlæg, Haandværker, Handel og Søfart; Stædernes og Landdistricternes Bestyrelse, Communevæsen og oeconomiske Anliggender i Almindelighed; Bygnings- og Brandvæsenet samt Brandforsikringsanstalterne; Fattigvæsenet; Medicinalvæsenet, Hospitaler og offentlige Stiftelser; Veivæsenet; Postvæsenet; Havne- og Canalnæg; Lehnsvæsenet; Udskrivningsvæsenet og hvad dermed staaer i Forbindelse; det statistiske Tabelværk; Enkekasser og Livrenteselskaber.*

Det maa indrømmes, at Ministeriet for det Indre paa denne Maade bliver af et ualmindeligt stort Omfang, isærdeleshed da de nysnævnte Sager ogsaa for Hertugdømmernes Vedkommende maae henlægges unær samme, og at der under dette Ministerium vil komme til at sortere forholdsviis lang flere Regjeringsanliggender end under noget af de øvrige Ministerier, men dette er Tilfældet i alle Lande, hvor et Indenrigsministerium er dannet, og det lader

sig, som ovenfor bemærket, ikke vel forhindre, naar man ikke vil henlægge sammenhørende Materier under forskjellige Ministerier og derved fremtvinge en skadelig Adsplittelse. Hertil kommer endnu, at alle Gjenstande, som ikke finde deres Plads under eet af de andre Ministerier, i Regelen ville blive henviste til Ministeriet for det Indre, paa Grund af dettes mangeartede og omfattende Beskaffenhed, medens de øvrige Ministerier have et meer bestemt og afsluttet Gebeet. Med Hensyn til adskillige af de ovennævnte Regjeringssager, kan der iøvrigt vistnok opstaa Spørgsmaal, om de ikke rettere henlægges under et andet Ministerium. Det Ministerium, der saaledes oftest kommer i Berørelse med Indenrigsministeriet, er *Finantsministeriet*, da mange af de Sager, der ere henlagte under det førstnævnte Ministerium, tillige have en finantsiel Side, med Hensyn til hvilken de ogsaa kunde være at henlægge under det sidstnævnte Ministerium, hvilket, for at anføre et Exempel, er Tilfældet med Postvæsenet. Det kommer an paa, hvad man her vil ansee som det Overveiende, enten Hensynet til det Nationaloconomiske eller Statskassens Interesser. Ogsaa saadanne Institutioner, som det statistiske Bureau, Livrente- og Forsørgelsesanstalter og Enkekasser, kunne finde deres passende Plads under Finantsministeriet, hvilket, hvad de sidstnævnte Indretninger angaaer, synes at burde beroe paa, om Statskassen har paataget sig nogen Garantier for disse Anstalter, eller iøvrigt staaer i nærmere Forhold til samme. Det kan ogsaa bemærkes, at nogle af de Gjenstande, som ovenfor ere henførte under Ministeriet for det Indre, i andre Lande findes henlagte under *Kirke- og Underviisningsministeriet*, saasom Hospitaler og milde Stiftelser, Fattigvæsenet, Enkekasser, Livrenteselskaber og deslige Forsørgelsesindretninger, hvilket f.Ex. er Tilfældet i Norge ifølge kgl. Kundgjørelse af 16. Juli 1845, men der vil formeentlig ikke hos os findes Anledning til at henlægge disse Anliggender under det nævnte Ministerium. Iøvrigt ville alle disse Spørgsmaal komme under nærmere Overveelse ved Gjennemførelsen af Forretningsfordelingen imellem Ministerierne, og det vilde være utidigt her vidtløftigere at udtale sig herom, da det dog ikke er mueligt at give nogen udtømmende Fremstilling af den hele detaillerede Fordeling, hvorimod det synes rettest, at der i dette Øiemed nedsættes en Commission, bestaaende af mænd fra de forskjellige Ministerier og Collegier, til at tage dette Anliggende under Overveelse, og indkomme med en udførlig Plan til denne Sags Ordning. Kun den Bemærkning troer jeg ikke at burde tilbageholde, at Indenrigsministeriet i ethvert Fald vil blive af et saadant Omfang og indbefatte saa forskjelligartede Anliggender, at det udentvivel vil blive nødvendigt at dele det i flere Sectioner, der hver maa forestaaes af en egen Directeur, under Ministeren for det Indre, en Indretning, som derimod ikke synes nødvendig under de øvrige

Ministerier, hvor Sagerne kunne behandles umiddelbart under Ministeren efter Referat fra vedkommende Departementschefer.

3. *Kirke- og Underviisningsministeriet.* Dette Ministerium har allerede sin selvstændige Tilværelse, og der vil neppe derved foregaae væsentlige Forandringer. Under samme vil sortere alle Sager, som angaae Geistligheden, den offentlige Gudsyndelse og Kirkevæsenet, Skolevæsenet, saavel det høiere som det lavere, Universitetet og Seminarierne, med alle i Forbindelse med disse Anliggender staaende Indretninger. Der kan ikke være Tale om at borttage Noget fra dette Ministerium af, hvad der nu henligger under samme, hvorimod der vel kan blive Spørgsmaal om derunder at henføre forskjellige Institutioner, der ikke nu sortere under samme, f.Ex. Akademiet for de skønne Kunster o.fr., ligesom allerede Geheimearchivet er henlagt under samme. Da Regjeringsanliggenderne i Hertugdømmerne, som ovenfor anført, antages at ville blive henlagte under de respective Ministerier, vil Kirke- og Underviisningsministeriet faa en betydelig Udvidelse derved, at Kirke- og Skolevæsenet i alle Statens Dele ville, som allerede tidligere har været paa-tænkt, blive underlagte samme som fælleds Overbestyrelse, hvilket ikke nu er Tilfældet.

4. *Finantsministeriet.* Under dette Ministerium vil blive at henlægge foruden de Regjeringsanliggender, der nu forvaltes under Finantsdeputationen og Statsgjeldsdirectionen, fra *Rentekammeret* Alt, hvad der angaaer Skattevæsenet og formeentlig ogsaa Domainesagerne, de for Statsgjeldskassens Regning administrerede Godsers Forvaltning, de kongelige Slotte og Bygninger vedkommende Bygningssager, og Bestyrelsen af de kongelige Skove og den kongelige Jagt. Ogsaa den færøiske og grønlandske Handel maa uden tvivl henlægges under Finantsministeriet. Det maa derhos komme under Overveielse, under hvilket Ministerium *Bilandene* og *Colonierne* skulle henlægges, eller om Sagerne for disse Landsdele skulle fordeles imellem de forskjellige Ministerier efter deres forskjellige Beskaffenhed, hvad der i og for sig vilde være principmæssigst, men som i Udførelsen maaske vil støde paa adskillige Vanskeligheder. Fra *Generaltoldkammeret* vil Told- og Consumtionsvæsenet blive at henlægge under Finantsministeriet, hvilket Ministerium saaledes vil faae bestyrelsen af Statens Eiendomme og Statskassens Midler, Skattevæsenet i dets hele Udstrækning, Penge og Myntvæsenet. Det antages derhos, at et særeget *Revisionsdepartement* maa blive at oprette, hvor samtlige Regnskaber for Statskassens og andre offentlige Midler skulle revideres og decideres med Undtagelse i altfald af de Regnskaber, med Hensyn til hvilke det maatte findes hensigtsmæssigere, at de afgjøres under det Ministerium, hvorunder de Bestyrelsesgrene, som Regnskaberne angaae, henhøre. Dette Revisionsde-

partement formenes ligeledes at maatte sortere under Finantsministeriet, hvorunder det offentlige Oppbørsels-, Kasse- og Regnskabsvæsen i det Hele henhører.

5. *Udenrigsministeriet* har sin afsondrede Virkekreds, som ikke bringer det i nogen synderlig Berørelse med de øvrige Ministerier. Idet dette Ministeriums Hovedforretning bestaaer i Ledelsen af Landets diplomatiske Forhold, Haandhævelsen af den active og passive Gesandtskabsret, Afslutningen af de Tractater og Conventioner med fremmede Stater, hvortil de omhandlede Forhold lede, og deslige, danner det et for sig afsluttet Gebeet, som med den endelige Organisation af Ministerierne ikke let kan modtage nogen Udvidelse. Saafremt der skal existere en Minister for det kongelige Huus, synes disse Forretninger naturligt at kunne overdrages til Udenrigsministeren.

6. *Krigsministeriet*. Uagtet ogsaa dette Ministerium har en særlig afsondret Virkekreds, kommer det dog i nærmere Berørelse med andre Ministerier, og der er flere Anliggender, om hvis Henlæggelse enten under Krigsministeriet eller Indenrigsministeriet der kan blive Spørgsmaal. Dette gjelder navnlig om Værnepligten og Udskrivningsvæsenet. Det er imidlertid baade naturligt og for Undersaatterne meest betryggende, at disse Anliggender henlægges under Ministeriet for det Indre, der efter sin Stilling har en større Opfordring til at vaage over, at der ikke gjøres overdrevne Fordringer til Borgerne i Anledning af Landets Forsvar, end Krigsministeriet, der er interesseret i, at Armeen udstyres saa rigeligt som mueligt. Saavel Recrutteringsvæsenet som Indqvarteringsvæsenet synes derfor at burde henhøre under Indenrigsministeriet, hvorimod Krigsministeriet selvfølgeligen maa indrømmes behørig Indflydelse paa Affattelsen af de Love, hvorved disse Anliggender skulle ordnes. Naturalpræstationerne til Armeen bør ligeledes henlægges under Ministeriet for det Indre, forsaavidt det ikke maatte findes hensigtsmæssigere at lade dem sortere under Finantsministeriet. Hvad Armeens Udrustning og Forpleining, Troppernes Øvelser og Anvendelse, Fortificationsvæsenet og Bestyrelsen af Armeens Material angaaer, da henhører dette udelukkende under Krigsministeriet, kun at samme maa forhandle med Finantsministeriet om de fornødne Ressourcer hertil, og ikke kan gaae videre i denne Henseende, end Militair-Etatens Budget tilsteder. Forsaavidt *Slaverierne* for Tiden henhører under Landmilitairetaten, antages dette at ville ophøre, og disse Straffeanstalter, saalænge de bestaae, at maatte, som alle andre, henlægges under Justitsministeriet. Om *det militaire Underviisningsvæsen* kan sættes i nogen Forbindelse med det øvrige Underviisningsvæsen og henlægges under Kirke- og Underviisningsministeriet, maa blive Gjenstand for særskilt Overveielse.

7. *Marineministeriet*. Dette Ministerium, hvorunder henligger Flaadens Istandholdelse og Forsyning, Værfters og Etablissemeters oeconomiske Anliggender samt Lods væsent, har ligeledes sin bestemte og afsluttede Virkekreds. Dog vil der med Hensyn til enkelte Gjenstande kunne blive Spørgsmaal om nogen Forandring i samme. *Indrulleringsvæsenet* synes saaledes at burde ligesom Udskrivningen til Landhæren henlægges under Ministeriet for det Indre. Hvad det militaire Skolevæsen angaaer, opstaaer det samme Spørgsmaal, som under Krigsministeriet, om det ikke kan bringes i nærmere Forbindelse med Kirke- og Underviisningsministeriet. Det samme gjelder forsaavidt Marineministeriet staaer i et særeget Forhold til Holmens Kirke og de ved samme ansatte Geistlige. Maaskee vil det ogsaa, ved Opløsningen af Generaltoldkammeret og Commercekollegiet, findes hensigtsmæssigt at henlægge enkelte Sager fra samme til Marineministeriet istedetfor til Indenrigsministeriet, f.Ex. Fyr- og Havnevæsenet. I Norge er ogsaa Qvarantainevæsenet henlagt under Marinedepartementet, uagtet Medicinalvæsenet i Almindelighed henhører under Departementet for det Indre.

Efter saaledes at have i Korthed yttret mig om Forretningsfordelingen i mellem Ministerierne, skal jeg med Hensyn til den anden Gjenstand for Justitsministeriets ovennævnte Skrivelse, nemlig den Forandring, der hensigtsmæssigen kan foregaa i Generalprocureurens Stilling til Ministerierne, tillade mig at henvise til det Udkast til en forandret Instruction for denne Embedsmand, som jeg efter Justitsministeriets Ønske, i Henhold til Yttringerne i min Skrivelse til Ministeriet af 31te Juli, har forfattet, og som findes denne Skrivelse vedlagt, hvilket Udkast er ledsaget af de fornødne Motiver til den skete Forandring for at kunne afbenyttes ved den Forestilling, hvormed Instruxen vil være at forelægge Hans Majestæt Kongen, saafremt Justitsministeriet maatte være enig i samme. Jeg har antaget, at dette var den Form, hvori Ministeriet helst kunde ønske at modtage dette Forslag, og skal kun tilføie Ønsket om, at der, hvis Udkastet i væsentlige Puncter skulde undergaae Forandringer, maatte gives mig Lejlighed til at blive bekendt med samme og derover at yttre mig, forinden det forelægges Hans Majestæt til allerhøieste Approbation.

Generalprocuratet for Danmark den 9de September 1848

Algreen Ussing

Til Justitsministeriet.

Anmeldelse

Lotte Dombernowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671–1849. Administrationshistoriske studier nr. 8. 1983. 525 sider, ill., udg. af Rigsarkivet. 183 kr.

Der er grøde i udforskningen af lokaladministrationens historie i disse år. I Danmark har det af Statens Humanistiske Forskningsråd styrede, i 1975 iværksatte forskningsprojekt vedr. lokaladministrationen i perioden fra enevældens indførelse 1660 til kommunalreformen af 1868 foreløbig afsat sig 7 bøger, og flere er på vej. Den her omtalte betegnes ganske vist »Administrationshistoriske studier nr. 8«, men som nr. 6 indgår Niels Petersens »Justitsministeriet. Organisation og arkiv«, som vel er administrationshistorie, endda af høj karat, men ikke lokaladministrationshistorie. Og på nordisk plan, og også med dansk deltagelse, udfolder sig det store projekt: Centralmagt – Lokalsamfund, der foreløbig har udsendt de to bind »Stadsadministrationen i Norden på 1700-talet« og »Oppdagninga av fattigdomen i Norden på 1700-talet«, som snart ventes fulgt op af nye. Og frem af det hele toner – foreløbig i brudstykker – en stadig mere nuanceret viden om og forståelse af fortidens samfund, der rækker langt videre end til det snævert administrationshistoriske, da administrationshistorien jo kun er en særlig indfaldsvinkel til indtrængen i fortidige samfund, men – som det i stigende grad viser sig – en meget frugtbar indfaldsvinkel.

Lotte Dombernowskys bog, som har indbragt hende den filosofiske doktorgrad ved Odense Universitet, er ingen undtagelse. Den har hovedtitlen »Lensbesidderen som amtmand« og undertitlen »Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671–1849«, men åbner mange videre indblik i lokalsamfundet, end man efter titlen umiddelbart kunne forvente. At det nok til en vis grad sker på bekostning af nogle overordnede aspekter og en tilbundsående behandling just af det annoncerede hovedtema, skal jeg forsøge at vise i det følgende.

Først vil jeg dog rejse et principielt spørgsmål i forbindelse med bogens tilblivelse som led i et større og styret forskningsprojekt. Forf. takker i forordet styringsgruppens medlemmer for inspirerende kritik, gode råd og berigende diskussioner, men derudover røber hun intet om gruppens indflydelse på bo-

gen. Om den har påvirket emnevalg, afgrænsninger, disposition og inddragelse af kildemateriale? Faktorer som kan være af afgørende betydning for bogens karakter og værdi. Med andre ord: hvordan fordeles æren og ansvaret for fortrin og mangler sig mellem forfatteren og styringsgruppen! Ville man sætte sagen på spidsen, kunne man spørge, om just en doktorafhandling bør blive til i et sådant regie, da dens opgave som sådan dog vel netop er som et svendestykke at dokumentere forfatterens evne til helt selvstændigt at administrere de nævnte faktorer. For at undgå misforståelse vil jeg gerne understrege, dels at jeg ikke ved, om styringsgruppen faktisk har været med til at »skrive« bogen, dels at jeg mener, at det i alle andre forskningssituationer er godt at lægge kræfterne sammen for at nå det optimale.

Også på en anden led må forskningsprojektet som sådant inddrages i vurderingen. Det er en iøjnespringende svaghed ved bogen, at lensbesiddernes amtsmandsret ikke i tilstrækkeligt omfang har kunnet sættes i relation til den ordinære amtsmandsmyndighed, til de kgl. stiftamt- og amtmænds forvaltning. Forf. er selv opmærksom på problemet (s. 13), og det siger da også sig selv, at man ikke fuldt tilfredsstillende kan beskrive en afvigelse fra det normale, uden at dette i forvejen er kendt. Miseren skyldes, så vidt mig bekendt, at en som led i projektet planlagt undersøgelse af stiftamt- og amtsmandsmyndigheden er kikset, hvad man jo ikke kan lægge denne forfatter til last. Noget andet er, at det af hendes oplysninger fremgår, at de to opgaver var tænkt løst sideløbende, og at man vel kan stille spørgsmålstejn ved muligheden for under disse forhold i tilstrækkelig grad at frugtbar gøre amtsmandsundersøgelsens resultater i lensbesidderundersøgelsen.

Jeg vil i øvrigt nok mene, at det havde været muligt uden alt for omfattende undersøgelser at have givet en nødtøftig, kort indledende oversigt over den kgl. amtsmands vigtigste funktioner og ændringerne heri som baggrund for analysen af lensbesidderens amtsmandsfunktioner. Den oversigt, der er bragt som bilag C (s. 428 ff.) er for sen og uden udviklingsaspekt. Forf. kunne nok med fordel have gjort brug af bl.a. stiftamt- og amtsmandsinstruksen i kgl. reskript af 5. januar 1722.

Ligesom et sådant indledende rids af amtsmandsfunktionerne savner man en indledende kort oversigt over de menige godsejeres øvrighedsbeføjelser. Det er jo på baggrund både af den kgl. amtsmands embede og af den menige godsejers offentligretlige funktioner, at lensbesidderens særlige stilling som den, der i sig forener dem begge, må ses og vurderes. Forf. undgår naturligvis ikke løbende at måtte sætte lensbesidderen op mod både amtmanden og godsejeren, men hun havde sandsynligvis lettet arbejdet for sig selv ved på forhånd at rede trådene ud og havde i hvert fald lettet læseren i arbejdet med at tilegne sig bogen.

Endelig savner man, når det gælder indramningen af den specifikt fynsk-langelandske undersøgelse af lensbesidderen som amtmand, som der er tale om (jf. undertitlen), en jævnførelse af forholdene her og i det øvrige Danmark, hvad angår lenstætheden, da det behandlede område er atypisk. Det er oplyst, at der i perioden 1671–1849 på Fyn-Langeland har eksisteret 12 len, som forf. med en flid, der nok mere frugtbart kunne være anvendt til andet, fx. de ovennævnte oversigter, beregner – eller rettere alligevel ender med blot at anslå – til at omfatte ca. 30.000 personer eller 25 % af befolkningen. Og det er oplyst, men kun i forbifarten (s. 49), at der i hele kongeriget indtil 1849 blev oprettet 32 grevskaber og baronier. En grov udregning siger, at dette må svare til et len på Fyn-Langeland for hver 10.000 indbyggere mod kun et for hver 35–40.000 indbyggere i gennemsnit i det øvrige Danmark. Hvis man kan fastslå, at det for landbefolkningen på grund af amtmandsretigheden gjorde en væsentlig forskel på godt og ondt, om man var »underdanner« under en lensbesidder eller blot under en menig godsejer, og det er jo forf.s flere steder om end lidt forsigtigt udtrykte opfattelse, er denne forskel mellem landsdelene en betydningsfuld overordnet dimension i problemstillingen, der må kalde på særlige overvejelser. Og så rejser det i øvrigt det ikke uvæsentlige spørgsmål, hvorfor Fyn-Langeland indtog en så markant særstilling, hvad len angår. Og havde oprettelsen i 1815 af det fynske guvernement, som forf. omtaler flere steder, evt. forbindelse med de særlige fynske lensforhold, fx. i retning af at løse nogle besværlige kompetenceproblemer mellem særligt nærtagende lensbesiddere og stiftamt- og amtmænd?

Denne tanke beror på rent gætterier fra min side, men den er dog vel nærliggende. Da svaret, hvis det eksisterer, kun kan findes i de centrale arkiver, fører den over til min største principielle anke mod undersøgelsen, nemlig den at forf. – med beundringværdig ihærdighed – på grundlag af lokale arkiver har forsøgt at løse en opgave, som i virkeligheden kun kan løses på tilfredsstillende måde – og i øvrigt formentlig også med mindre arbejdsindsats – ved systematisk inddragelse af centraladministrationens arkiver. Forf. gør selv (s. 29 f.) opmærksom på, at relevant stof »i særdeleshed i centraladministrationens arkivfonds« ikke er udnyttet, og motiverer det med nødvendig begrænsning af materialeindsamlingen. Hun gør desuden enkelte steder opmærksom på, at konkrete sager ikke er fulgt op i centraladministrationen. Fx. hedder det s. 30, at »en sagsforfølgning standser ved tærsklen til de centrale arkiver, hvorved sagens udfald bliver os ukendt«, og s. 92: »Sagens udgang kendes ikke; svaret kunne muligvis findes ved en systematisk gennemgang af centraladministrationens arkiver, men dette er ikke forsøgt«. Lad det nu være, at ikke enhver større eller mindre sag, som er truffet i lokale arkiver, følges til vejs

ende, hvis det ikke er dens konkrete udfald, der i den givne sammenhæng har betydning. Dog kan man allerede i centralmyndighedernes behandling af selv tilsyneladende banale sager ofte finde principielle overvejelser, der kaster lys over væsentlige problemer. Og lad det også være indrømmet, at man gennem centraladministrationens breve i lokalarkiverne kan finde mangt og meget, der belyser dens holdninger, men vel at mærke brudstykkevis og efter, at de interne overvejelser er afsluttet. På den anden side bør heller ikke glemmes, at man tilsvarende i centraladministrationens arkiver også finder brevene fra de lokale instanser, fra lensbesidderne og amtmændene, og dermed vidnesbyrdene om deres problemer og synspunkter. Men fundamentalt kan man givetvis ikke uden systematisk udnyttelse af centraladministrationens arkiver få svarene på de overordnede spørgsmål omkring lensbesidderens som amtmand: hvorfor indførtes ordningen, fungerede den efter hensigten, hvad fik staten ud af den og hvad fik lensbesidderne, hvorfor trængtes den gradvis tilbage, osv. Forf. har som undersøgelsens motto s. 11 anført et klagesuk fra 1789 fra grev Chr. Ahlefeldt Laurvig: »Man beklipper de grevelige rettigheder, man rykker frem med beviser fra århundreder tilbage, intet hjælper, man vil ikke høre nogen modsigelse . . . varer det ved, henter djævelen alle grevskaber, baronier og adelsmænd; nu skulle vi alle blive bønder . . .«. Hun må vel dermed have ønsket at tilkendegive, at det er overordnede spørgsmål af bl.a. denne karakter, undersøgelsen skulle behandle. Men det kan altså ikke ske uden omfattende brug af centralmagtens arkiver og klares ikke alene med brug af trykte værker af generalprokurørerne Stampe og Ørsted eller rentekammerdeputeret Mandix.

Jeg skal med et par eksempler illustrere, hvad jeg anser for oplagte tilfælde, hvor centraladministrationens arkiver burde være konsulteret. Forf. omtaler (s. 74), hvorledes regeringen som led i udhulingen af lensbesidderens amtmandsret ved udvidelsen i 1827 af ad mandatum regis-komplekset kun overdrog denne myndighedsudvidelse til de kgl. amtmænd og gik uden om lensbesidderne. Som kilde henviser hun til selve forordningen af 23. marts 1827. Havde det dog ikke været nærliggende at undersøge, om forordningens forarbejder rummer principielle synspunkter på grunden til forbigåelsen af lensbesidderne? Om forordningen af 10. juli 1795 om forligelsesvæsenet, et område som forf. vier en meget stor opmærksomhed til gavn for vor viden om dette institut, siger hun bl.a.: »Her vil man måske umiddelbart tænke sig, at der er gået visse overvejelser forud inden for centraladministrationen med hensyn til betimeligheden af at overdrage lensbesidderne også denne nye myndighed. Ihvorvel noget sådant kan have fundet sted, så antager vi dog, at spørgsmålet i det mindste næppe har frembragt debatindlæg i rege-

ringskredsen, der fik betydning for udviklingen; forholdet er derfor ikke undersøgt» (s. 94). Hvad mon forf. forstår ved »debatindlæg i regeringskredsen«? Den sædvanlige forretningsgang i kollegierne er dog ikke, at man udvekslede skriftlige indlæg. Nej, men forestillinger og forudgående referater og indstillinger kunne meget vel have afspejlet synspunkter, som det var vigtigt at kende. S. 226 siger forf. om plakaten af 13. december 1793 om overførsel af de kgl. amtmænds skifteforvaltning til herredsfogderne, at der ikke synes »at foreligge akter i forbindelse med 1793-plakatens tilblivelse, der kan kaste lys over den debat vedrørende en privilegeret skifteret, som antagelig har foregået inden for regeringskreds eller centraladministration. Vi kan således kun gætte, hvilke omstændigheder, der blev afgørende for, at lensbesiddernes amtmænds-skifteret ikke ophævedes«. Igen denne forestilling om en »debat i regeringskredsen«! Men hvorpå støtter forf. den opfattelse, at der ikke findes forakter til 1793-plakaten? Det fremgår hverken af teksten eller noter hertil, at hun har forsøgt at finde dem. – Lad mig slutte dette punkt med den bemærkning, at mens det er forskerens ret suverænt at vælge og afgrænse sit emne, er det næppe uden videre hans videnskabelige ret vilkårligt at afgrænse det kildemateriale, han vil benytte. Kun hvis det kan godtgøres, at en repræsentativ udvælgelse af kilder er nødvendig og forsvarlig, eller hvis det kan sandsynliggøres, at uudnyttede kilder intet væsentligt ville føje til, går det an. Det vil i dette tilfælde sige, at forf. for at undlade systematisk brug af centraladministrationens vigtigste relevante arkivalier måtte have sandsynliggjort, at det var unødvendigt.

Vender vi os herefter til mere konkrete problemer, er der et og andet, man kunne have lyst til at diskutere. Det må blive ved et par punkter.

Forf. anfører (s. 28), at det af den gængse regel, at ingen embedsmand kan optræde i sager, hvor han selv er part, flyder, at alle landvæsensspørgsmål var lensbesidderens amtmændsembede uvedkommende, og at hun derfor i reglen vil lade dem uomtalt. Hun strejfer problemet igen s. 68, 72 og 76. Da landvæsensanliggender, navnlig fra midten af 1700-tallet, blev en stor og stadig stigende del af amtmændens virksomhed, savner man i høj grad en behandling af dette problem, som jo i ganske særlig grad rører ved et ømt og derfor centralt punkt i lensbesidderens amtmændsret. Hvorfor oplyser forf. i øvrigt ikke, hvilke konkrete bestemmelser der udelukker lensbesidderen fra at udøve sin amtmændsret på dette område, eller, hvis ingen findes, hvilke øvrige tilkendegivelser ovenfra, der beskæftiger sig med spørgsmålet? Forholdet kan jo ikke udledes af lensprivilegierne.

Bogen er i hovedtræk disponeret således, at der vies et kapitel til behandlingen af hver af følgende sider af lensbesidderens amtmændsfunktion: poli-

tiforvaltningen, forligelsesvæsenet, skifteforvaltningen, skatteforvaltningen og forvaltningen af almennyttige foretagender. Af flere grunde måtte det have været naturligt at behandle skatteforvaltningen først. Dels var den, som forf. selv udmærket fremhæver (s. 272 og 306) det oprindelig vigtigste offentlige forvaltningsområde, som vel netop var kernepunktet i den privilegerede amtmandsret, jf. grevernes privilegier § 16, der udtrykkeligt taler om amtskrivere og kgl. kontributioner, altså skatteforvaltning. Og dels er det jo, som forf. også selv antyder, fx. s. 41 f., utvivlsomt i høj grad inden for det fiskale aspekt, vi skal søge forklaringen på både regeringens interesse i oprettelsen af det »moderne« lensvæsen og lensbesiddernes interesse i at påtage sig de særlige offentlige administrative byrder, som i tidens løb må have krævet ganske væsentlige ressourcer. Man kunne godt have ønsket sig dette tema mere tilbundsående undersøgt. Også gerne for så vidt angår bønderne på lensgodset. Forf. fremhæver fordelene for disse ved at kunne få deres suppliker om skattelettelse lettere igennem systemet, bl.a. fordi der her er interessefællesskab mellem dem og lensbesidderen. Men fordelene fremkommer dog først, hvis de faktisk fik de ansøgte skattelettelse. Det meldes der desværre intet om.

Når forf. mod politiforvaltningen, forligelsesvæsenet, skifteforvaltningen og skatteforvaltningen i det sidste kapitel opstiller begrebet »almennyttige foretagender«, omfattende vejevæsen, fattigvæsen, skolevæsen, sundhedsvæsen og jordmodervæsen, skaber hun et kunstigt skel. Det fremkalder umiddelbart en forestilling om, at mens de førstnævnte sagsområder med skatteforvaltningen i spidsen sigtede på statsmagtens interesser, var der med de sidstnævnte mere tale om varetagelse af befolkningens tarv. Det er dog vanskeligt at indse, hvorfor fx. forligelsesvæsenet skulle være mindre almennyttigt end vejevæsenet. At forf. selv kommer i tvivl, ses s. 310, hvor hun siger, at det kan diskuteres, hvor grænsen går til »almennyttig-sektoren«, og at forligelsesvæsenet har træk, der gav det karakter af »service-organ for menigmand«. Og s. 359 røber hun forståelse for, at vejevæsenet faktisk har sammenhæng med de rene statsinteresser, når hun anfører, at administrative foranstaltninger ved periodens begyndelse fortrinsvis rettede sig mod at løse skatteopkrævningens og soldaterudskrivningens problemer, men at centralmagtens gennemslagskraft var svag på det lokale niveau – bl.a. »på grund af et lidt udviklet samfærdselsnet«. Hvis man synes, at det er en strid om ord at anfægte begrebet »almennyttige foretagender«, skal man holde sig for øje, at et af udgangspunkterne for en frugtbar administrationshistorisk behandling af den danske enevælde, som ikke vil nøjes med at spørge »hvordan«, men også vil vide »hvorfor«, må være det forhold, at vi befinder os i et udpræget fyrste-

magtcentreret samfundssystem, hvor den fiskale faktor, direkte eller indirekte, spiller en central rolle, og hvor al offentlig virksomhed centrerer sig herom, oprindelig mere direkte og utilsløret, efterhånden mere kompliceret og mindre umiddelbart gennemskueligt. Men tingene hænger sammen og udvikler sig kontinuerligt. Dermed bliver vækstaspektet et andet væsentligt udgangspunkt for administrationshistorien. Og netop vækstaspektet var vel af afgørende betydning for udviklingen af lensbesidderens amtmandsret. Den amtslige administration, som i 1671 blev overladt lensbesidderen var relativt enkel og håndterlig. Med administrationens vækst ændredes forudsætningerne indtil det for alle parter uacceptable.

Til slut på debetsiden nogle spredte problemer, større eller mindre. S. 106 konstaterer forf., »at den velbekendte og klassiske ridefogedtype var stærkt på retur i de sidste årtier af 1700-tallet«. Må jeg spørge: hvordan så den »klassiske« ridefoged ud, hvor kender vi ham fra, og hvorfra ved vi, at han var på retur? Hvilken beviskraft er der med hensyn til mulig udenlandsk inspiration til lensordningen eller mangel på samme i, at Peder Schumacher opholdt sig mindre end et år i Frankrig (s. 37)? Hvorfra ved forf., at lensbesidderne af alle jordegodsejere var de mest modstræbende med hensyn til fattigbidrag (s. 355)? Det skulle synes at forudsætte en ganske omfattende undersøgelse, hvorom der vist intet meldes. Og når det (s. 334) siges, at godsejernes bidrag til fattiggasserne efter 1708-forordningen ikke skulle tages af deres egne lommer, men opkræves hos alle husstande på godset, må dette bero på en misforståelse. Både godsejerne og gårdbrugerne m.fl. skulle yde bidrag. Hvorfor sonderer forf. flere steder (fx. s. 306 og 353) mellem godsejere og proprietærer? Proprietær var jo blot datidens gængse betegnelse for godsejer. Det er ikke korrekt som oplyst s. 25, at kassationskommissionen af 1720 foretog store kassationer i Det Kongelige Geheimearkiv. Det var i Rentekammerarkivet. Og det er måske et spørgsmål, om denne fejl er helt så uskyldig, som man kunne tro. Min fornemmelse er, at den er et af flere symptomer på, at forf. står noget fremmed over for centralforvaltningen og dens arkiver. Måske den egentlige forklaring på den manglende brug af dens arkivalier! Et andet eksempel findes s. 272, hvor forf. røber ukendskab til den centrale finansforvaltning, idet hun dels anser Kommercekollegiet for et finansorgan og dels først lader et egentligt finanskollegium opstå i 1784. Jf. i samme forbindelse den lille ejendommelighed, at hun, som dog må beskæftige sig en del med amtmænd, ikke synes at kende den af Rigsarkivet ved J. Bloch udgivne »Stiftamtmænd og Amtmænd i Kongeriget Danmark og Island 1660–1848«, men benytter det sekundære værk »Amtmandsbogen« af Palle Rosenkrantz. Ejendommeligt er også, at forf., som flittigt har benyttet udtalelser af generalprokurør A. S. Ørsted og i den anledning bringer et helsidesportræt med lev-

nedsløb af ham (s. 362), anfører, at han sluttede sin karriere som konstitueret justitsminister i 1854, men ikke synes at vide, at han 1853–54 som premierminister nåede helt til tops.

Rummer bogen svagheder på det generelle plan, har den til gengæld sin styrke i det lokale. Her er den meget givende både med hensyn til at påvise og udrede de både sagligt og fysisk særdeles spegede grænser mellem lensamterne og de kgl. amter og ved at uddybe vor viden især om rets- og politiforvaltningen. Her på lokalplanet folder forf. sig ud, her er hun tydeligvis på hjemmebane.

Af godsspredningen følger, at lensamtet ikke havde samme geografisk sluttede karakter som det kgl. amt, og at det havde større og mindre enklaver inden for dette. Det ligger i sagens natur, at dette forhold måtte give anledning til mange uklarheder i kompetenceforholdene, og det i stigende grad efterhånden som det administrative felt udvikledes og kompliceredes. Sat lidt på spidsen kan man vel sige, at et hovedtema i bogen er skildringen af disse grænseproblemer med de deraf følgende konflikter mellem lensbesiddere og de kgl. amtmænd. Et tema som forf. tydeligvis engagerer sig i med stor entusiasme. Man fornemmer næsten skuffelse i tonefaldet, når hun (s. 333) må konstatere, at administrationen af fattigforsorg og undervisning tilsyneladende ikke gav anledning til mange eller vedvarende uoverensstemmelser.

Medvirkende til at skabe uoverskuelighed i lokalforvaltningen var de almindelige øvrighedsfunktioner som godsejere, der jo også tilkom lensbesiddere ved siden af deres overøvrighedsfunktioner. Ikke mindst på det retslige område, hvor lensbesiddernes beføjelser flød fra begge kilder – godsejermyndighed og amtmændsret – måtte forvirringen blive næsten total, allerede for myndighedsindehaverne selv, men selvsagt især for den administrerede befolkning. At systemet også medførte magtophobninger på samme hånd, der må synes uacceptable, påviser forf. udmærket s. 89 f., hvor hun som eksempel anfører, at én person i sig kunne forene funktionerne som birkedommer, birkeskriver, by- og/eller herredsfoged, godsforvalter og fuldmægtig i amtsforretningerne.

Som opslagsværk og kilde til detailviden om lokalforvaltning, ikke alene på lenene, tør man nok spå bogen en flittig brug. Gode oplysninger om de administrative kommunikationskanaler helt ud til de yderste led findes således s. 93 ff., og den gamle sognefoged (før 1791) er også fyldigt behandlet. Overhovedet vrirler bogen med tæt og kontant viden om lokalsamfundet, en viden som det ellers er overordentlig vanskeligt at finde frem til, og en viden som i høj grad uddyber og differentierer vor opfattelse af datidens samfund.

Jens Holmgaard

OVERSIGTER OVER SAMLINGERNE I ARKIVVÆSENETS INSTITUTIONER

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Wilhelm von Rosen. I, 1-2. 1983.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Harald Jørgensen. 2. udg. 1977.

Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I-II. Ved Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen. 1980-81.

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Anne Riising. 1970.

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (Vejledende arkivregistraturer VI). Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

NYERE PUBLIKATIONER FRA RIGSARKIVET OG LANDSARKIVERNE

Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. (Red. Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting). 1982.

Dansk arkivbibliografi. Ved Grethe Ilsøe. 1982.

Inger Dübeck: Dansk arkivret. 1980.

Inger Dübeck: Statsmagt og arkiver. 1982.

Administrationshistoriske studier:

Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980.

Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981.

Birgit Løgstrup: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982.

Niels Petersen: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982.

Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983.

Lotte Dombornowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. 1983.

Oversigt over Arkivvæsenets øvrige publikationer, se:

Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1851-1976. 1977 (ny udgave er under udarbejdelse).

Bøgerne kan fås ved henvendelse til det pågældende landsarkiv henholdsvis Rigsarkivets Legater, Rigsdagsgården 9, 1218 København K eller gennem boghandelen.

INDHOLD

- 1 Lajos Juhasz:
Dansk-norske arkivforhandlinger ved
århundreskiftet
- 17 Per Ingesman:
Ægte og sminkede regnskaber.
En underslæbsaffære ved ærkesædet
1519-22
- 36 Niels Petersen:
Den ministerielle ordning 1848.
Algreen-Ussings rolle ved dens
tilblivelse
- 57 Anmeldelse

